

## KUR'ÂN CENNETİ\*

Thomas J. O'SHAUGHNESSY\*\*

Çev.: Ar. Gör. Ömer KARA\*\*\*

### I- 'KUR'ÂN CENNETİ'NE İLİŞKİN BİLGİLER

Günahkâr için hazırlanan cehennemın dehşetleri karşısına konulan şey, Kur'ân'da yaygın olarak "cenne" (bahçe) şeklinde isimlendirilen iyilerin mükâfatı olan "saadet yurdu" (*paradise*)dur. Eskatolojik anlamda bu kelime, Süryânîlerden alınmış olup<sup>1</sup> ilk olarak Blachère'nin kronolojik tertibinde I. Mekke döneminin 18. sûresinin<sup>2</sup>

\* Bu makale, Thomas J. O'shaughnessy S.J.'nin *Eschatological Themes in the Qur'-ân* adlı eseri (Manila, 1986)'nin "Notion Associated with the Qur'-anic Paradise" (76-88 sayfalar arası) ve "The Development of Paradise Theme in the Qur'-ân" (89-108 sayfalar arası) adlı bölümlerinin tercümesidir. Her ikisini kapsar şekilde "Kur'ân Cenneti" ana başlığını ise biz koyduk.

Ayrıca Kur'anî genel kabullere ters düşen noktaların eleştirisi, başka bir makalemizde sunulduğu için makale içerisinde 'nokta eleştirilere' gerek duymadık. Söz konusu makalede eleştiri üç başlık altında incelendi: a) Yazarın, kitapta geçen Kur'an metinlerini -selefleri gibi- Hz. Muhammed'in kelamı, dolayısıyla bir beşer sözü olarak takdim etmesi, b) Yazarın, Kur'an'daki bir konuyu incelerken ısrarla bilgileri diğer diller (İbranice, Süryanice gibi) ve diğer dinler (yahûdilik ve hristiyanlık)le referanslandırması; c) Kur'an'la ilgili bir konunun incelenmesinde kendi kaynaklarının ihmal edilmesi ve nüzul tertibinde yoğun bir şekilde müsteşriklerin esas alınması. Bkz. Kara, Ömer, "Eschatological Themes in the Qur'an -Tanıtım ve Tenkit-", *Yüzüncü Yıl Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi*, sayı: 2, Van, 1998, s. 339-60. (çev.)

\*\* Filipinler, Manila Üniversitesi, Öğretim Üyesi.

\*\*\* Y.Y. Ü., İlahiyat Fakültesi Tefsir Anabilim Dalı.

1 Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur'-ân*, Lahore: el-Biruni, 1967, s. 104.

2 Yukarıdaki 53 sahife 1 nolu dipnota bakınız. Watt, William Montgomery, *Bell's Introduction to the Qur'-ân*, Islamic Surveys 8, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970, s. 11; Pareja, F. M., *Islamologie*, Beyrut: Imprimerie Catholique,

Hristiyan vahyinden alınmış bir tasviri kullanan bir pasajında<sup>3</sup> geçmektedir:

18 (Tekvîr, 81.13) "*Cehennem alevlendirildiği zaman ve cennet yaklaştırıldığı zaman her can ne yapıp getirdiğini bilir.*"<sup>4</sup>

Bu âyet, terimin marifelik takısıyla[el-] kullanıldığı ilk birkaç pasajdan biridir. Kur'ân, vahyinin bu merhalesinde daha yaygın olarak 'saadet yurdu'nu ifade etmek için "cennet"i nekre olarak kullanmaktadır: "cennetün/ bir cennet" (Ğâşiye, 88.10), "cennât/ cennetler" (Tûr, 52.17) ve "cennetân/ iki cennet" (Rahmân, 55.46, 54<sup>5</sup> ve 62). Tekvîr, 81.13. âyette marife kullanımın sebebi, sûrenin ilk on dört âyetinin kıyamet gününü konu edinmesidir. Bundan dolayı bu âyetteki ifadeler, ateş(cehennem)i ve bahçey(cennet)i sorgu sual sonucu hak edenler için hazırlanmış olan malum cezâ ve mükâfat hakkında olmasındır. Diğer beş pasajda zikredilen cennet, bir mekana işaret etmektedir: İyiler "*yüksek cennet*"te (Ğâşiye, 88.10); "*cennetlerde ve nimet (yerinde)*" (Tûr, 52.17) olacak ve "*iki cennet*"in nimetlerinden memnun kalacaklardır. (Rahmân, 55.46, 56 ve 62). Aşağı yukarı eşzamanlı başka bir metinde cenneti anlatan bir terim hakkında daha açık olarak ifade edilen bu mekan fikri de, nekre olarak kullanılmıştır:

26 (Nebe', 78.31-36) "*Muttakiler için başarı yeri(mefâz),<sup>6</sup> bahçeler, bağlar... Rabbinden bir ödül/ karşılık olarak*" (3.188/185. âyetlere de bakınız.)

**A) Altlarından İrmaklar Akan Cennetler [cennâtin tecrî min tahtihâ'l-Enhâr]**

Bu ilk Mekkî sûrelerde zarf-ı mekan anlamıyla cennete ilişkin en yaygın bilgilerden birisi, 'akar sular'a sahip olmasıdır.

21 (Ğâşiye, 88.8-12) "*Diğer yüzler... yüksek bir cennette...*

1957-1963, s. 600.

3 Bell, Richard, *The Qur'ân Translated, with a Critical Arrangement of the Surahs*, 2. cilt, Edinburgh: Clark, 1937-39 s. 638.

4 Âyet meallerinin başında parantez dışında verilen numara, R. Blachère'e göre sûrelerinin tertibindeki sûrenin sıra numarasıdır. Parantez içindeki ilk numara, normal mushaftaki sûre; diğeri ise âyet numarasıdır. Biz de daha faydalı olması için sûre numarasının önüne sûrenin ismini de yazdık. (çev.)

5 54. âyetteki marifelik takısı, 46. âyette muttakiler için hazırlanan "iki cennet/cennetân"e atıf yapmak için "cennetler/cennât" ile kullanılmıştır.

6 Lane, Edward William, *Arabic-English Lexicon*, 2 cilt, 1863 orjinalinden yeni bir taşbaskısı, Cambridge, England: The Islamic Texts Society Trust, 1984, II/2457, sütun 2 ve 3.

*mutludur. Orda akan bir pınar [‘aynün cariyê] vardır...*”

28 (Rahmân, 55.46-50) “*Rabbinin huzurunda hesap vermekten korkanlar için içinde iki akan pınarın [‘aynâni tecriyân] bulunduğu iki cennet... (hazırlanmıştır.)*”(55.62-66. âyetlere de bakınız.)

52 (Saffât, 37.43-45/42-44) “*(Allah’ın kulları) na’im cennetlerindedir... Onların önlerinde akan kaynaktan [ma’în] (doldurulmuş) kadehler dolaştırılır.*”

55 (Duhân, 44.51-52) “*Muttakiler güvenli bir makamdadırlar; bahçeler ve pınarlarda[‘uyûn]*” (Aşağı yukarı aynı zamanla tarihli olan Hicr, 15.45 ve Zâriyât, 51.15. âyetlere bakınız.)

İlk birkaç Mekkî pasajda “*gölgeler*[zılâl]”, “*cennetler*”in yerine kullanılmış gözükmektedir. Buradaki daha canlı ifade, tasvirin temelini oluşturan çölün yakıcı sıcağından ve göz alıcı ışığından korunma şeklindeki temel bir fikre işaret etmektedir:

25 (Mürselât, 77.41) “*Muttakiler, gölgelerde [zılâl] ve pınarlardadır.*” (Yâsîn, 36.56; İnsân, 76.14 ve Vâkı’a, 56.30/29. âyetlere de bakınız.)

Daha sonraki Mekkî sûrelerde “*pınarlar*”, cennetteki sakinlerin etrafında veya altında akan “*nehirler*[enhâr]” olmaktadır:

86 (Yûnus, 10.9) “*...Onların (iyiler- müzekker çoğul) altında na’im cennetlerinde nehirler[enhâr] akar.*”<sup>7</sup>

50 (Kamer, 54.54) “*Muttakiler cennetlerde ve ırmaklardadır [enhâr]*”

70 (Kehf, 18.31/30) “*Onlar (müzekker çoğul- yani iyiler) altlarından (iyiler- A’râf, 7.43/41. âyetine de bakınız.)<sup>8</sup> ırmaklar akan ‘adn cennetlerindedir.*”

Mekke yıllarının sonlarına doğru bu basit tasvirin dışına çıkılmıştır. Son Mekke dönemi ve tüm Medîne devri sûrelerinde cennet tasvirlerinde aşağı yukarı 35 kere “*Altlarından ırmaklar akan*

7 Son Mekkî bir metin olan Yûnus, 10.9. âyeti, nehirlerin iyilerin altından aktığı şeklinde başlamaktadır. Bu ifade, Kehf, 18.31. ve A’râf, 7.43/41. âyetlerde yinelenmiştir. fakat Medenî metinlerde nehirler cennetlerin altından akmaktadır.

8 Bell, *The Qur’ân*, s. 276 vd., Kehf, 18.31/30. âyetin Medîne dönemiyle tarihli olduğunu kabul eder. Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru’t-Tenzîl ve Esrâru’t-Te’vîl*, Cidde: Esed Muhammed Said el-Habal ve Oğulları, n.d., A’râf, 7.43/41. âyettedeki şahıs zamirinin kullanılmasını “*iyilerin mutluluğunun vurgulanması*” olarak görür.

*cennetler: cennâtu'n tecri min tahtiha'l-enhâr*" şeklindeki basmakalıp ifade geçmektedir. Bu ifadenin harfî tercümesi, "Altılarından ırmaklar akan cennetler"dir. Tefsircilerin açıklamalarına göre ise "Ağaçların ve sarayların altından (Furkân, 25.10 /11) toprağın zeminin sulayarak akan cennetlerdir." <sup>9</sup> Bu tasvir, İşâya, 58.11'de ve Süryânî Hristiyan yazar Aphraates'de de mevcuttur. Bu sonuncusu, pişman oruçluyu "sulanan bahçe ve suyu tükenmeyen pınar" a benzetmektedir. O aynı zamanda mutluluk yerinin, "bir bahçe ve hayat ağacının meyveleri... ve susayanlara içki verecek olan pınar" olarak va'd edildiğini söyler.<sup>10</sup>

### B) Cennete Giriş [duhûl ile'l-cenne]

İlk yedi Mekkî pasajda Allah, iyilere cennete "girmelerini" söylemektedir. "Giriş" in cennetle ilişkisi, Yeni Ahit'in her yerinde yaygındır. "Gök krallığına giriş", "dar kapıdan giriş", "sakat bir hayata girmek, ebedî ateşe girmekten daha iyidir." şeklindeki İncil'de sıkça geçen ifadeler, Kur'ân'da yoğun olarak geçen ve bazen kesin olarak zikredilen (Fetih, 48.29) dokümanlara kaynaklık eder. Kelimenin ilk kullanımlarının sadece birinde<sup>11</sup>, mutmain ruha (müennes) hitap eden bir müennes tekil olarak emir kipi kullanılmıştır. Diğer emir kiplerinin dördü, müzekker çoğul; biri ise müzekker tekildir. Bunların tümünde cennetle ödüllendirilen erkeklere hitap edilmektedir.

42 (Fecr, 89.27-30) "Ey huzura eren nefis!... Kullarımın arasına gir; cennetime gir[üdhulî cenneti]."

56 (Kaf, 50.30-34/29-33) "İşte bu (cennet) size va'd edilmiştir... Ona esenlikle girin[üdhulûhâ bi selâmin]" (Hicr, 15.45/46; Nahl, 16.32/34; Yâsîn, 36.26-27/25-26 ve Zuhuf, 43.70. âyetlere de bakınız.)

Etken (müteaddî) şeklinde kullanılan son bir emir kipiyle, inanlar adına melekler tarafından yapılan bir dua olarak Allah'a hitap edilmiştir:

9 Bkz. Taberî, Muhammed b. Cerîr, *el-Câmi'u'l-Beyân an Te'vîli Ayi'l-Kur'ân*, editör: Mahmud Muhammed Şakîr, 16 cilt, eksik(14/26-32. âyetlerde kalmış), Kâhîre, Dâru'l-Mearif, 1957-68, Bakara, 2.25/23 âyetler; Mahallî, Celâleddin-Suyûtî, Celâleddin *Tefsîru Celâleyn*, Kâhîre, 1354/ 1935; Bakara, 2.25/23, A'râf, 7.43/47 âyetler; ve Paret, Rudi, *Der Koran: Kommentar und Konkordanz*, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1971, s. 14, Bakara, 2.25/23. âyetler.

10 Aphraates, *Demonstratio III, De Ieiunio*, 8, (no: 1, 113, 24), ve *Demons-tratio VI, De Monachis*, 6 (not: 1, 265, 20).

11 Biri, Meryem, 19.60/61. âyetleri, muhtemelen istisna edilmelidir. Çünkü Bell, *The Qur'ân*, 19. sürenin bu ve diğer bölümlerinin muhtemelen Medîne tarihli gözden geçirilmiş bir versiyonu olduğunu benimsemektedir.

80 (Mü'min, 40.8) "*Rabbimiz! Onları, kendilerine söz ver-diğin 'adn cennetlerine girdir... [ve edhilhüm cennâti 'adn...]*"

"Giriş" in bu müteaddi kipi, Mekkî ve Medenî metinlerin büyük bir kısmında tekrarlanmaktadır. Bu meçhul/passive kip, iki Mekkî pasajda ve bir de ilk Medenî pasajda geçmektedir.

33 (Me'âric, 70.38) "*Onlardan her biri (inanmayanlar) na'îm cennetine sokulacağını [en yüdhele cennete na'îm] mı umuyor?*" (3. 185/182. ve 14.23/28. âyetlere de bakınız.)

İlk on Medenî âyet<sup>12</sup>, fiilin basit (bileşik olmayan) şekline tekrar dönmektedir: "*Onlar (siz) cennete girecek(siniz)*" veya "*Cennete girin.*" Daha sonra Medîne döneminin geriye kalan 16 metninin büyük bir bölümünde kesintisiz olarak Kur'ân, tekrar malum-müteaddi şekline dönmektedir: "*Allah, onları cennet(ler)e girdirecek.*"<sup>13</sup> Bu "giriş" âyetlerinde de önemli bir özellik, önceden benimsenen farklı kalıpların, bir kaç sûrenin kronolojik düzeninin her yerinde geçerli olma eğilimini göstermesidir.

### C) Ebedî İkamet Edilen Cennetler [hâlidîne fihâ /Hüm fihâ hâlidûn]

Bu özel ifadenin iki temel biçimi vardır: Hâl cümlesi ve isim cümlesi.<sup>14</sup> Bu iki tip kullanım, II. Medîne devri sûrelerinde hâl cümlesi olarak Tâhâ, 20.76-78'de; isim cümlesi olarak da Mü'minûn, 23.11'de geçmektedir:

57 (Tâhâ, 20.76/78) "*(İyiler için) alıtlarından ırmaklar akan, orada sürekli kalacakları 'adn cennetleri vardır(Hâlidîne fihâ). İşte arınanların mükâfâtı budur.*"<sup>15</sup>

66 (Mü'minûn, 23.11) "*(İtaatkârlar), firdevse varis olacak-*

12 Bakara, 2.111/105; 214/210; Âl-i İmrân, 3.142/136; A'râf, 7.40/38; 46/44; 49/47; Ra'd, 13.23; Fâtır, 35.33/30; Zümer, 39.73; Mü'min, 40.40/43.

13 Âl-i İmrân, 3.195/194; Nisâ, 4.13/17; 57/60; 122/121; 124/123; Mâide, 5.12/15; 65/70; Hac, 22.14; 23; Muhammed, 47.6/7, 12/13; Fetih, 48.5; 17; Mücâdele, 58.22; Saf, 61.12; Teğâbûn, 64.9; Talak, 65.11 ve Tahrîm, 66.8. Bu temayla ilgili diğer varyantlar, 4 Mekkî âyette mevcuttur: Câsiye, 45.30/29. ve İnsân, 76.31. âyette "*Allah, onları rahmetine sokacaktır.*" ve Bakara, 2.35/33 ve A'râf, 7.19/18. âyetlerde ise "*Ey Adem, sen ve eşin cennette oturun.*"

14 Wright, William, *A Grammar of the Arabic Language*, 3. baskı, Gözden geçiren: W. Robertson Smith ve M. J. de Goeje, 2. cilt, 1. Cambridge: University Press, 1967. II/196 D ve 251 A.

15 Watt, William. Montgomery, *Muhammad at Mecca*, Oxford: Clarendon Press, 1953, s. 165-166, burada tezekkî'nin "hayatın en yüksek gayesinin bir parçası olan ahlaki üstünlük"ü ifade ettiğini not eder.

*lardır. Orada ebedî kalacaklardır(Hum fihâ hâlidûn)."*

a) Hâl Cümleleri [hâlidîne fihâ]

Tâhâ, 20.76/78. âyetlerdeki hâl yapısı, II. Mekke dönemi sûrelerinde iki; III. Mekke devri sûrelerinde ise dört yerde çok az farklı yapılarla geçmektedir:

68 (Furkân, 25.16/17) "*Orada(cennette) ebedî kalırlar [hâlidîn], onlar(muttakiler) orada istedikleri her şeyi bulurlar. Bu Rabbinin istenen, arzu edilen bir va'didir.*"

83 (Ankebût, 29.58) "...Biz onları(iyileri) cennette altlarından ırmaklar akan yüksek odalara ebedî kalmaları için [hâlidîne fihâ] yerleştiririz. Çalışanların ücreti ne güzeldir!" (Lokmân, 31.8/7 ve Ahkâf, 46.14/13. âyetlere de bakınız.)

Medîne devrinde Tâhâ, 20.76/78 ve Ankebût, 29.58. âyetlerde verilen iki Mekke devri hâl(zarf) şekilleri, bazen çok az ilave ve farklılıklarla tekrar edilmiştir. Tâhâ, 20.76/78. âyetine benzeyen bir Medenî âyet örneği aşağıda verilmiştir:

101 (Hadîd, 57.12) "*Bugün onların müjdeleri, altlarından ırmaklar akan, içlerinde ebedî kalacakları[hâlidîne fihâ] cennetlerdir. (denilir). İşte büyük başarı budur.*" (Nisâ, 4.13/17; Tevbe, 9.72/73; 89/90; 9.100/101 ve Hadîd, 57.12 "*zâlike'l-fevzu'l-azîm/Bu büyük bir başarıdır.*" kalıbını kullanan tüm âyetlere bakınız.)

Bir kaç Medenî pasaj, Ankebût, 29.58. âyetinin ana temasını tekrar etmektedir. Bunlar aynı zamanda diğer Mekke devri ifadelerinde verilen kelimeleri de ihtiva etmektedir. Mükâfat fikrinin benzer bir tekrarı, Ankebût 29.58'de geçmektedir. Diğerleri, rıza, hoş karşılama ve af gibi ilgili terimlerle karşılanır. Örnekler, aşağıdadır:

99 (Âl-i İmrân, 3.15/13) "*Korunanlar için Rabpleri katında altlarından ırmaklar akan, içinde sürekli kalacakları cennetler, tertemiz eşler ve Allah'ın rızası vardır.*"(Mâide, 5.119; Tevbe, 9.72/73 ve Mücâdele, 58.22, "*Rızâ*"yı ifade etmek için *radiye*'nin bazı formlarını kullanan tüm pasajlara bakınız.)

99 (Âl-i İmrân, 3.136/130) "*İşte onların mükâfatı, Rabpleri tarafından bağışlanma ve altlarından ırmaklar akan içinde sürekli kalacakları cennetlerdir. Çalışanların ücreti ne güzeldir!*" (Âl-i İmrân, 3.198/197; Tevbe, 9.21 ve Fetih, 48.5 -mükâfatı, Allah'ın iyi karşılmasını ve affını ifade eden tüm terimlere de bakınız)

Cennetin ebedî mutluluğunu ifade eden iki şekil, önceleri II.

Mekke dönemi sûrelerin her birinde kullanılmıştır. Bunların muhtevaları, belli belirsiz bir şekilde benzemekte ve sonraki pasajlarda tekrar edilmektedir.

68 (Furkân, 25.16/17) “*Orada (ebedilik cennetinde) ebedî kalırlar (hâlidîn), onlar (muttakiler) orada istedikleri her şeyi bulurlar. Bu Rabbinin istenen, arzu edilen bir va’didir.*”

70 (Kehf, 18.107/108) “*...Onlar(Doğrular)ın kendi konakları olan Firdevs cennetlerine sahip olacaklardır. Orada sürekli kalacaklardır. Oradan ayırmak istemezler.*”

III. Mekke döneminin bir sûresinde geçen bir üçüncü âyet (Hûd, 11.108/110), aynı somut kalıbı kullanmaz; ama aynı gereksiz ifade tarzı, Medîne pasajlarında sekizden daha fazla yerde yinelenmektedir.

77 (Hûd, 11.108/110) “*Mutlu kılınanlar ise cennettedirler. Gökler ve yer durdukça orada sürekli kalacaklardır. Meğer Rabbin çıkmalarını dilemiş olsun. Bu kesintisiz bir vergidir.*”

“**H-I-d**” köküyle ifade edilen mükâfatın ebedîliği hakkındaki ibareler, “*gökler ve yer durdukça*” cümlecğinde ve yine “*kesintisiz*” ifadesinde tekrar edilmiştir. Medîne devrinin daha sonraki 8 âyetinde bu iki ifade, “*ebedîyen, sonsuz*” veya “*ebedî gelecek*” manasına gelen tekil kelime “*ebeden*” ile kullanılmıştır. Bunun bir örneği, Medîne’de ikinci yıl ile tarihli Beyyine, 98.8/7. âyetidir.

94 (Beyyine, 98.8/7) “*Rabbleri katında onların mükâfatı altlarından ırmaklar akan, -ebedî gelecek için- içinde ebedî kalacakları ‘adn cennetleridir.*” (Son Medîne âyetlerine aynı kalıbın geçtiği tüm yerlere bakınız: Nisâ, 4.57/60; 122/121; Mâide, 5.119; Tevbe, 9.21; 100/101; Teğâbün, 64.9 ve Talak, 65.11).

#### b) İsim Cümleleri [Hüm fihâ hâlidûn]

Yukarıda işaret edildiği gibi isim cümlesi ilk olarak II. Mekke dönemi ile tarihli olan Mü’minûn, 23.11. âyetinde geçmektedir. O, III. Mekke dönemi pasajlarında üç(A’râf, 7.42/40; Yûnus, 10.26/27 ve Hûd, 11.23/25) ve Medîne döneminde iki yerde (Bakara, 2.25/23 ve Bakara, 2.82/76) tekrarlanır. Klişe, tamamen aynıdır: *hum fihâ hâlidûn/Onlar orada ebedî kalacaklardır.*” Farklı bir varyant, Bakara, 2.25/23’dır. Orada “*ve*” bağlacı, ifadeyi önceki ibareye bağlamaktadır: *ve hum fihâ hâlidûn.*

Hâl ve isim şekillerini kullanan son metinler, ayrı ayrı zikredilen ilk pasajlardan ifadelerin kümelenmesiyle ayrılmıştır. Örneğin

Medîne dönemindeki Bakara, 2.25/23 ve Mâide, 5.119. âyetlere bakılabilir.

**D) Na'îm Cennetlerinde [fi cennâtin na'îm]**

Cennetin bir ismi olarak “na'îm”, I. Mekke dönemi sûrelerinde birbirinden farklı olarak 4 defa kullanılmıştır. Asıl konusu “kıyamet günü inanmayanlara hazırlanan kızgın ateş cezası” olan bu ilk merhalede cennet teması, ikinci dereceden bir konudur.<sup>16</sup>

15 (İnfitâr, 82.13 vd) “İyiler nimet içindedirler[le fi na'îm]. Kötüler de yakıcı ateş içindedirler. Cezâ günü oraya girerler.”

35 (Muttaffifîn, 83.22 vd.) “İyiler, elbette nimet içindedirler[le fi na'îm]... Yüzlerinde nimetin sevinç ve parıltısını sezersin.”

34 (İnsân, 76.12-20) “Sabretmelerinden dolayı (Allah) onları cennet... ile ödüllendirmiştir. ...Orada nereye baksan, bir nimet [na'îmen] ve büyük bir mülk görürsün.”

31 (Tekâsür, 102.8) “Sonra o gün, (size verilen) nimetten [na'îm] sorulacaksınız.”<sup>17</sup>

İlk Mekke döneminin başka bir pasajında “na'îm”, doğrudan iyiler için bir ödül olarak “cennetler[cennât]”le beraber zikredilmiştir.

22 (Tûr, 52.17) “Muttakiler de cennetlerde, nimet içindedirler.”

Bu iki düşünce arasındaki daha ileri bir ilişki, en son olarak Medenî bir sûrede ortaya çıkmaktadır.

115 (Tevbe, 9.21) “Rabbleri onlara, kendisinden bir rahmet, rıza ve içinde sürekli kalacakları nimeti bozulmayan/bol cennetleri müjdeler[cennâtün lehüm fihâ na'îmün mukîm]”

Başka bir I. Mekke dönemi sûresinde “na'îm”, niteleyici isim/izafet olarak cennete bağlıdır. Na'îm cennetleri, nimetleri bol bahçeleri anlatmaktadır.

23 (Vâkı'a, 56.11 vd.) “İşte onlardır (Allah'a) yaklaştırılanlar; na'îm cennetindedirler. [cennâtü'n-na'îm]”

16 Bkz. Bell, Richard, *Origin of İslam in Its Christian Environment*, London: Cass, 1968, s. 103 dipnot.

17 Her ne kadar Müslüman müfessirler, “nimet”i burada “bu hayatın iyi şeyleri” şeklinde açıklasalar da Paret, *Kommentar*, s. 520, cennet nimetinin daha doğru tefsir olacağına işaret etmektedir.



23 (Vâkı'a, 56.88 vd./87 vd.) “(O can, Allah'a) yaklaştırılanlardan ise, (onun mükâfatı rahatlık, güzel rızık ve na'îm cenneti [ve cennetü na'îm] olacaktır.”

33 (Me'âric, 70.38) “Onlardan her biri na'îm cennetine sokulacağı [en yüdhele cennete na'îm] mı umuyor?”

Bu niteleyici ismin I. Mekke dönemi ile tarihli (Vâkı'a, 56. 88 vd./ 87 vd.ve Me'âric, 70.38) üç örneğinden ikisi, “na'îm”i, nekre (cennetü na'îm/ na'îm cenneti); üçüncüsü(Vâkı'a, 56.12) ise marife (cennâtun na'îm/na'îm cennetleri) yapmaktadır. Blachère, iki nekre örnekte “na'îm”i, “un Jardin de Délice / zevk bahçesi” olarak ve 56. 12. âyetteki marife şeklini ise “les jardins de la Felicité /mutluluk cenneti” olarak tercüme etmektedir. “Cennetler/ cennât” ile beraber<sup>18</sup> son yedi kullanımında<sup>19</sup> “na'îm” daima “el-” takısı alır ve genellikle “les Jardins du Délice/zevk bahçesi” şeklinde tercüme edilir. İlk sûrelerde bu ifadeden daha az bilinen bir anlam olan “mutluluk bahçesi”, kastedilmiştir. Bu, daha sonraki dönemlerde [Hz.] Muhammed'e gelen başka bilgilerle “mutluluk cenneti” olarak daha özel anlam kazanmıştır.

II. Mekke döneminde “cennetler”e bağlı bir isim olarak 18 kullanım dışında 11 yerde na'îmin yerine eşanlamlısı İbranice ‘Eden’ ile aynı kökten gelen ‘adn geçirilmiştir. Arapça’da ‘adn, İbranice karşılığı “mutluluk ve zevk” manalarına değil, “geçici ikamet” veya “sûrekli/ ebedî mekan” manalarına sahiptir. Fakat “zevk” manası, onun Kur'ânî bağlamlarında kelimeye uygun düşmektedir. Tüm bu son dönemlerde Kur'ân, “‘adn cennetleri” ve “na'îm cennetleri” ifadelerini birbiri yerine ve eskatolojik manada kullanmaktadır. Fakat günahsız olduklarında Âdem ile Havva'nın ‘dünyevî yurtları’ manasına kullanılmamaktadır.<sup>20</sup> [Hz.] Muhammed zamanında Mekke ve Medîne Yahûdîleri, sadece Eden ismini Arapça'ya taşımakla kalmamış, aynı zamanda onu İbranice manasında olduğu şekliyle “nimet” olarak kullanmışlardır.<sup>21</sup> Suryanice'de (’dn) kökü, “nimet” manasına gelir ve Aphraates, Calvary'de tövbecar hırsıza İsa'nın “Bugün benimle cen-

18 Bir kere Şu'arâ, 26.85. âyette cennetle (tekil) birlikte.

19 Mâide, 5.65/70; Yûnus, 10.9; Hac, 22.56/55; Şu'arâ, 26.85; Lokmân, 31.8/7; Saffât, 37.43/42; ve Kalem, 68.34.

20 Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 212; Ayrıca bkz. Paret, *Kommentar*, s. 207, Tevbe, 9.72-73. âyetlerin yorumunda.

21 Bkz. Geiger, Abraham, *Judaism and Islam*, New York: Ktav Publishing House Inc., 1970, s. 33.

*nette beraber olacaksınız.*"<sup>22</sup> sözünü tercüme ederken "Eden cenneti" ifadesini "cennet" için kullanmaktadır. Hatta o yaygın olarak Demonstrations'de geçen "cennet" in Süryânîce karşılığını kullanmaktadır.<sup>23</sup>

**E) Mükâfat Olarak Cennetler** [cezâ, ecr, nüzü, rızık, ukbâ, sevâb]

Birçok pasaj, inançlı Müslümanlara yapılan "Allah'ın va'di" ve "cennet" ifadelerini açıkça zikretmeksizin iyiler için hazırlanan bir mükâfattan söz etmektedir. Fakat 33 başka pasaj ise cennet ile mükâfatı birlikte zikreder. 11 tanesi<sup>24</sup>, mükâfat için "cezâ"nın isim ve fiil şeklini kullanmaktadır. 7 tanesi<sup>25</sup> mükâfat fikrini amel ve ibadetin karşılığı olan "ecr" terimiyle ifade eder. 4 tanesi<sup>26</sup>, bir bedevî meteforu/ mecazı<sup>27</sup> olan "ağırlanan misafirin önüne konan ziyafet (nüzü)" ile anlatılır. 4 tanesi<sup>28</sup> cenneti Allah'ın bahşettiği rızka benzeterek "reze-ka" kökünün fiil ve isim şeklini kullanmaktadır. 4'ü de -ki tümü 13. sûrededir.<sup>29</sup> Onu değerli bir hayatın sonu(ukbâ) olarak tasvir etmektedir. 3 tanesi<sup>30</sup>, kazanmak ve geri dönmek manasına gelen "sevebe" kökünün -ki onun dördüncüsü gövdeden türetilmiş olup "ödül" manasına gelir.- türevlerini kullanır. Bunlardan biri, fiil; ikisi de isim olarak iyi işlerinin bir karşılığını temsil eder.

Bir mükâfat olarak cennet, tipik bir şekilde II. Mekke döneminde (7 yerde)<sup>31</sup> III. Mekke döneminde (15 yerde)<sup>32</sup> ve Medîne

22 Bkz. Luka, 23.43 ve Demonstratio XIV, 22 (Not: 1, 628, 9), ve Demonstratio XXII, 24 (Not: 1, 1037, 5).

23 Demonstratio III, 8 (Not: 1, 113, 24) ve Demonstratio VI, 6 (Not: 1, 265, 20) ve diğer yerler.

24 Âl-i İmrân, 3.136/130; Mâide, 5.85/88; Nahl, 16.31/33; Kehf, 18.88/87; Tâhâ, 20.76/78; Furkân, 25.15/16, 75; Sebe, 34.37/36; Ahkâf, 46.14/13; İnsân, 76.12 ve Beyyine, 98.8/7.

25 Âl-i İmrân, 3.136/130; 185/182; A'râf, 7.169vd./168vd.; Tevbe, 9.21; Yûsuf, 12.57; Ankebût, 29.58 ve Zümer, 39.74.

26 Âl-i İmrân, 3.198/197; Kehf, 18.107; Secde, 32.19 ve Fussilet, 41.30 vd.

27 Bkz. Watt, *Bell's Intoduction*, s. 82.

28 A'râf, 7.50/48; Meryem, 19.62/63; Mü'min, 40.40/43 ve Talak, 65.11.

29 22, 24, 35 ve 42. âyetler

30 Âl-i İmrân, 3.195/194; Mâide, 5.85/88 ve Kehf, 18.31/30. Bunların ikincisi (5.85/88); özel manasıyla "mükâfat"ı ifade etmek için biri, fiil (esabe) ve diğeri ise isim (cezâ) olmak üzere iki farklı kelime kullanır.

31 Kehf, 18.31/30, 88/87, 107; Meryem, 19.62/63; Tâhâ, 20.76/78; Furkân, 25.15/16, 75.

32 A'râf, 7.50/48, 169 vd.; Yûsuf, 12.57; Ra'd, 13.22; 24; 35; 42; Nahl, 16.31/33; Ankebût, 29.58; Secde, 32.19; Sebe, 34.37/36; Zümer, 39.74; Mü'min, 40.43; Fussilet, 41.30 vd ve Ahkâf, 46.14/13.

Döneminde (10 yerde) <sup>33</sup> yaygın olan bir fikirdir. II. Dönem Mekki sûrelerin çoğunda mükâfat için terimlerin seçimi, normal terim “ce-zâ”nın türevleri ile sınırlandırılmış, birinde ise “rızik” kullanılmıştır. Sadece bu dönemin son sûresi olan 18. sûrede, mükâfat fikrini ifade etmede çok az farklı olarak sunulmaya başlayan yeni terimler (*sevâb ve nüzül*) geliştirilmiştir. Bunlara III. Mekke devri, “ecr” ve “ukba”yı eklemektedir; fakat Medenî sûreler, sadece ilk pasajlardaki kelimeleri bazı ince süslemelerle tekrar etmektedirler.

#### F)Cennetler -Bir Zafer Yeri, Büyük Bir Kurtuluş Olarak- [mefâz]

“Fevz” kökü, “başarı, muvaffakiyet ve zafer” manalarına gelmektedir. Bu, cennetle doğrudan ilişkili olarak 22 kere geçmektedir. Bir yer ismi olarak(mefâz) <sup>34</sup> ilk geçtiği yer, I. Mekke döneminin 26. sûresidir (Nebe’, 78.31): “*Muttakiler için kurtuluş yeri vardır.*” Bu dönemin biraz sonrasında (Burûc, 85.11’de) nekre bir isim (fevz) olarak geçmektedir. Bu şekilde kullanım daha sıktır: “*İnananlar için ... altlarından ırmaklar akan cennetler vardır. Bu büyük bir başarıdır/kurtuluştur.*” “Kebîr”, sadece burada fevz ile kullanılmaktadır. Fakat bu (sıfat), III. Mekki pasajlarda iki yerde benzer bir terim (fadl/fayda, lutuf) ile yer değiştirmiştir.<sup>35</sup>

II. Mekke döneminin başlarında fevz, ilk olarak “büyük, aza-metli” manasına gelen basmakalıp sıfat “azîm” ile birlikte Sad, 37. 60/ 58. âyetlerde nekre isim olarak geçmektedir. Cümlelerin yapısı, sadece “fevzun azîm/ büyük başarı” ifadesinin ilk kullanımında değil, aynı zamanda özne “hâzâ/bu”nın başındaki başlangıç edatı “inne/kuşkusuz” ve üçüncü tekil şahıs zamirinin başında kullanılan tekil edatı “lam” ile ifadenin kuvvetlendirilmesinde eşsizdir: “*İnne hâzâ le hüve'l-fevzu'l-azîm*”. *Fevzu'l-azîm*'in diğer kullanımlarında ifadenin başına hâzâ/bu değil, zâlike/şu getirilmiştir. Bu ifade, II. ve III. Mekke dönemi ve Medîne dönemlerinin peş peşe 12 pasajında<sup>36</sup> ve son Medîne pasajlarının birinde [110. (Fetih, 48.5)] aynı sıfat “azîm” ile

33 Â-i İmrân, 3.136/130 (iki kere); 185/182, 195/194; 198/197; Mâide, 5.85/88 (iki kere); Tevbe, 9.21; Talak, 65.11 ve Beyyine, 98.8/7.

34 Bu isim kalıbı, çok az değişikliklerle bir III. Mekke sûrede Zümer, 39.61/62. âyetinde cennetle beraber bir yerde daha kullanılmıştır: “*Onların kurtuluş yerlerinde onlara (muttakilere) kötülük dokunmaz.*” Paret, “mefâzen” kelimesinin kafiye hatırına Nebe’, 78.31. âyetindeki “fevzen” yerine kullanılmış olarak görür. (Paret, *Kommentar*, s. 499).

35 Şûrâ, 42.22/21 ve Fâtır, 35.32/29.

36 Nisâ, 4.13/17; Mâide, 5.119; Tevbe, 9.72/73, 89/90; 100/101, 111/112; Yûnus, 10.64/65; Mü’min, 40.9; Duhân, 44.57; Hadîd, 57.12; Saf, 61.12; Teğâbün, 64.9.

birlikte nekre bir isim olarak yinelenmektedir: *"Bu, Allah katında büyük bir başarıdır."* Fevz kökü, Medenî sûrelerde üç defa fiil olarak geçmektedir: Bir yerde geçmiş zaman kipiyle (Âl-i İmrân, 3.185/182) *"Cennete girdirilenler kurtuluşa erdirilmiştir (fâze)"* ve iki yerde (Haşr, 59.20 ve Tevbe, 9.20) ism-i fail şekliyle *"cennet ehli, kurtuluşa erenlerdir [fâizün]"* ve *"Bunlar (iyiler), kurtuluşa erenlerdir [fâizün]"*

### G) Va'dedilen Cennet [cennetü'lleti vu'ide'l-müttekün]

Mümine nihâî kurtuluşu garanti eden ilâhî va'd, mükâfat ve kurtuluş fikirleri ile yakın bir ilişki içerisinde. Bir çok pasaj, cenneti veya ilahî va'di zikretmeksizin iyilere bir mükâfatı va'd etmektedir; fakat genellikle de cennet ve ilahî va'd fikirleri ima edilmektedir. Örneğin,

93 (Bakara, 2.62/59) *"İnananlar... ve iyi iş yapanların ödülleri, Rabblerinin katındadır."* (Bakara, 2.112/106, 262/264; 274/275 ve 277. âyetlere de bakınız.)

Fakat II. Mekke döneminde başka bir kaç metin, Allah tarafından iyilere verilen belli bir hak olarak Allah'ın va'di olan cennetten açık bir şekilde bahsedilmektedir:

68 (Furkân, 25.15 vd./16 vd.) *"Bu mu iyi, yoksa muttakilere va'd edilen ebedilik cenneti mi?... Bu, Rabbinin, yerine getirmesi arzu edilen bir va'didir."*

115 (Tevbe, 9.111/112) *"Allah, Mü'minlerden canlarını ve mallarını cennete sahip olmaları karşılığında satın almıştır... Bu, Allah'ın üstlendiği gerçek bir sözdür... ve Kim Allah'tan daha çok sözünde durabilir? O halde onunla yaptığımız bu alışverişten dolayı sevinin..."*

II. ve III. Mekke dönemleri ve Medîne dönemlerinin cennet metinlerinde göze çarpan şey, Allah'ın va'dini yerine getirmesinden söz edilmesidir: *"Şüphesiz Onun va'di, yerine gelecektir."* (Meryem, 19.61/62); *"Allah, va'dinden caymaz."* (Zümer, 39.20/21); *"Allah, bize olan va'dini yerine getirdi."* (Zümer, 39.74); *"Allah'ın kesin va'di"* (Lokmân, 31.8/7); *"Rabbimizin bize va'd ettiğini biz gerçek olarak bulduk."* (A'râf, 7.44/42); *"Onlara kesin olarak yapılan va'd"* (Ahkâf, 46.16/15). Diğer metinler ise *"gerçek va'd"* (Nisâ, 4.122/121; Lokmân, 31.9/8); *"sevindiren va'd"* (Fussilet, 41.30); *"muttakilere bir va'd"* (Ra'd, 13.35; Muhammed, 47.16/15); *"inanen erkek ve kadınlara bir va'd"* (Tevbe, 9.72/73; Mü'min, 40.8).

### H) Yakın Cennet ve Yüksek Cennet [cennetün müzlefün ve cennetün âliyetün]

Bir çok Mekkî sûre, va'd edilen cennet mükâfatını uzaklık terimleri ile ifade etmektedir:

58 (Şuara, 26.90)"(O gün) cennet, muttakilere yaklaştırılır." (Tekvîr, 81.13 vd. ve Kaf, 50.31/30.)

"Yakınlık" fikrine ilaveten "yükseklik" de bu ilk pasajlarda yaygındır: İyilerin yüzleri "yüksek bir cennette" (Ğâşiye, 88.10 ve Hâkka, 69.22) mutlu olacak ve orada "yüksek odalarda" (Furkân, 25. 75, Ankebût, 29.58, Sebe, 34.37/36) ikamet edeceklerdir. Müfessirler<sup>37</sup> yükseklik fikrini fazilet ve zevk dereceleri ile birlikte zikrederler. Benzer tasvirler, 5. asrın başındaki Hıristiyân Süryânî metinlerinde de mevcuttur.<sup>38</sup> Bell, 18. sûredeki tasviri, Hıristiyân vahiy edebiyatından alınmış ve Arap ifade şekline adapte edilmiş olarak görmektedir.<sup>39</sup>

## II-KUR'ÂN'DA CENNET TEMASININ GELİŞİMİ

### A) Birinci Mekke Dönemi (612-16) [ilk 48 sûre]

İlk Mekke dönemi sûrelerinin kronolojik tertîbinin incelenmesi, "cennet" ve onun isimlerinin kullanımı hakkında birkaç problemi ortaya çıkarmaktadır. Bu problemlerden birisi, iyilere tahsis edilen cennetlerin sayısı ile ilgilidir. Çoğul olarak "cennât"ı kullanan ilk pasajlar, herhangi bir sayı belirlememektedir:

22 (Tûr, 52/17) "*Muttakiler, cennetlerde ve nimetler içindedirler.*"

23 (Vâkı'a, 56/12) "*İşte onlardır Allah'a yaklaştırılanlar; na'im cennetlerindedir.*"

İki sayısı, iki bahçe, nakarat sonları çift bitişle sonuçlanan bir ilâhî(dinsel şiir) şeklindeki 55. sûrede kullanılmıştır. Kur'ân, kafiyeli düzyazı ile yazıldığından dolayı 55. sûrenin 46, 54 ve 62. âyetlerinde geçen "cennetân/iki cennet" ifadesinin, çoğuldan bir bedel olduğu ve onun yerine kullanıldığı ve "cennât/cennetler", burada kafiye hatırına

37 Örneğin Beydâvî, *Envâr*, Ğâşiye, 88.10 ve Hâkka, 69.22. âyetler; ve Râzî, Fahrüddin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 16 cilt, 1. baskı, Kâhire: Matba'atu'l-Bâhîretî'l-Mısriyye, 1357/1938, Ğâşiye, 88.10 ve Hâkka, 69.22. âyetler.

38 Örneğin "*mükemmel olanlar, Eden'de ve yüksek Kudüs'te Rab'le beraber olacaktır.*" Liber Graduum, Sermo 14, 2 (Not: 3, 328, 18-19).

39 Bell, *The Qur'ân*, s. 638 ve Ahrens, Karl, *Muhammed als Religionsstifter*, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, 19, 4. Leipzig, 1935, s. 22.

tesniye şeklinde ifade edildiği görülmektedir. Aynı sûrenin (55/17.) âyetlerinde Kur'ân'ın iki doğu iki batı ifadesini kullanması ve aynı sûrenin (55/56, 70) âyetlerinde ise iki yerde cennetleri ifade etmek için -tesniye değil- çoğul zamirin kullanılması gibi olaylar, bunu doğrulamaktadır.<sup>40</sup>

Cennetin genel isminin tekil şekli “cennet/bahçe”, I. Mekke döneminin ilk sûrelerinin bir çoğunda bulunmaktadır. Fakat iyilerin ikamet yeri için kullanılan ilk terim, “cennet” değil, “na‘îm”dir.

15 (İnfîtâr, 82/13-14) “İyiler, na‘îmedirler. Kötüler de yakıcı ateş içindedir.”

Ya yalnız başına “na‘îm”; ya da “cennet”le birlikte “cennetler ve nimetler”(52/17), “na‘îm cennetleri”(56/12), “na‘îm cenneti”(56/89) şeklinde kullanılan bu “na‘îm” terimi, Birinci Mekke döneminde cennet ile beraber çok sık olarak kullanılan bir kelimedir. O'nun psikolojik rahatı ve mutluluğu çağrıştırmaları, akan kaynaklar, hoş gölgeler, meyve bahçeleri, bağlar, serin meltemler, güzel kokulu bitkiler ile tasvirleri tarafından kuvvetlendirilmektedir. Bu tür betimlemeler, Mekke dönemlerinin bu ilklerinde yaygındır.<sup>41</sup>

Bunlardan seçilmiş/dikkatli ibarelerle, bilinçli bir sanatsal ve şiirsel ifadelerle bahsedilmesi, ilk sûrelerde sık sık yapılmaktadır.<sup>42</sup> Bu hususlarda Mekke Devrinin ilk dönemleri, son Mekke döneminin durgun tonuyla ve özellikle Medîne yıllarının kayıtsız ve tekrarlı üsluplarıyla kuvvetli bir şekilde tezat teşkil etmektedir. Bu değişik dönemlerin konuları farklılık arz etmektedir; fakat bu farklılık edebi özellikteki farklılığı yeterince izah edememektedir. Bundan dolayı değişen durumlara ve sûrenin hitap ettiği muhataplara bir göz atmak gerekmektedir. Müslüman yazarlar, I. Mekke Dönemi mesajlarını, İslam'a kucak açan kimselere yapılan konuşma veya bir çok durumda böyle yapma durumunda olan kimselere yapılan konuşma olarak değerlendirmektedirler.<sup>43</sup> Şayet bir kimse, meşhur Müslüman bilim adamı

40 Nöldeke, Theodor, *Geschichte des Qur'âns*, 2. Baskı, 3. Cilt, Leipzig: Deiterichsche, 1909-38, I/40; Horovitz, Josef, “Das Koranische Paradies”, *Der Koran*, editör: Rudi Paret, (Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975), s. 55; B. Carra de Vaux, “Djanna”, *Shorter Encyclopedia of Islam* (Ithaca: Cornell University Press, 1961), s. 88, sütun 1.

41 Örnek olarak bkz. 56/88-89; 77/41, 78/31 vd. ve 88/10.

42 Örneğin Bell, *Origin of Islam*, s. 96-97; Blachère, Rêgis, *Le Coran: traduction selon un essai de reclassement des sourates*, 2. Cilt, Paris: Maisonneuve, 1947-51, s. 8.

43 Watt, *Muhammed at Mecca*, s. 58, 95-99.

Fazlur Rahmân'ın "*Kur'ân, kısmen de olsa, [Hz.] Muhammed'in bilinçli aktivitesinin bir ürünüydü.*"<sup>44</sup> şeklindeki görüşünü kabul ederse o kimse, ilk yılların şiirsel üslubunun muhataplar tarafından ilham edildiğini veya karşıt durumdaki duyumlardan kazanılan derin duygu ihtiyacından telkin edildiğini söylemesi ihtimal dahilindedir.

Onun gücü ve güzelliğine rağmen [Hz.] Muhammed'in nasihatleri, 612'den 616 yıllarına kadar ilk merhalede küçük bir başarıyla karşılanmıştır. Onun ilk takipçilerinin çoğu, arkadaşları ve akrabalarıydı veya daha az etkin ailelerdendi.<sup>45</sup> Bu, "*yüksek mevki, şeref, başarı, zafer ve büyük hükümlanlıkta pay sahibi olma*" gibi şeylere sürekli yapılan atıfların, bu ilk yıllar boyunca cennet tasvirlerine eşlik ettiğini izah edebilmektedir.<sup>46</sup> Bu birinci Mekke Devrinin (85/11, 43) son cennet tasvirlerinde "*akan kaynaklar*", iyilerin ikamet ettiği "*altlarından ırmakların aktığı*" şeylere yol vermekte ve aynı âyette mutluluk ödülü, "büyük başarı" olarak özetlenmektedir. İlk zamanlarda zikredilen bu iki ifade, açıkça son dönemde Kur'ân'ın yoğun olarak ele aldığı cennetin basmakalıp tasvirlerinin değişik formlarını oluşturmaktadır.

Cennetle ilgili terimler, özellikle ilk sûrelerde cehennem terimleriyle beraber kullanılmaktadır:

12 (Karia, 101/5-9) "*Kimin tartıları ağır gelirse o memnun edici bir hayat içindedir. Kimin tartıları hafif gelirse Onun anası (bağrına atılacağı), haviye/uçurumdur.*"

Blachère'nin tertibindeki bu 12. sûre, âhirette cezâ ve mükâfata yapılan ilk göndermeleri vermekte ve burada "*Mutlu hayat*", "*cennet*";<sup>47</sup> "*uçurum*" ise "*cehennem*" olarak<sup>48</sup> anlaşılmaktadır.

Blachère'nin sıralamasına göre 15. ve 18. sûrelerde cehenneme yapılan ikinci ve üçüncü atıflar da, cennetle beraber zikredilmiştir:

15 (İnfîtâr, 82/13) "*İyiler, nimet içindedirler; Kötüler de yakıcı ateş içindedirler.*"

18 (Tekvîr, 81/12) "*Cehennem alevlendirildiği zaman, Cennet*

44 "...Kur'ân, tamamen Allah'ın Kelamıdır ve aynı zamanda o, daha basit manada tamamen [Hz.] Muhammed'in sözüdür. Kur'ân açık bir şekilde her ikisini de kabul eder..." Fazlur Rahmân, *Islam*, Newyork: Doubleday ve Company, Anchor Books, 1968, s. 27.

45 Watt, *Muhammed at Mecca*, s. 96; Pareja, *Islamologie*, s. 67.

46 Örneğin bkz. 53/31-32; 69/22; 70/35; 76/20; 78/31; 85/11 ve 88/10.

47 Örneğin bkz. Mahallî-Suyûfî, *Celâleyn*, ilgili âyetler.

48 10-11. âyetler ve çalışmamızın 51-53 sayfalarına ve devamına bkz.

*yaklaştırıldığı zaman."*

Bu metinlerde olduğu gibi daha bir çoklarında Kur'ân, gelecek hayattaki cezâ ve mükâfat fikrini paralel kavramlar olarak sunar ve onları kıyamet gününün, iyilerle kötülerin karşılaşacağı hesabı destekleyen bir tamamlayıcısı olarak verir. Bununla beraber ilk sûrelerde cehennemnin bir cezâ olması fikri, yoğun bir şekilde daha bir vurgulanmaktadır.

Daha sonraki tefsîrlerde, "Kur'ân cenneti" sekiz kat veya bölüm' olarak tasavvur edilmiş ve İslam Teolojisi, bunlara Kur'ân'da cennete verilen 8 ismi tahsîs etmiştir.<sup>49</sup> Kur'ân'ın ilk ifadelerinden cennetin bu bölümlerinin kastedildiğine dair bir kanıt yoktur. Bu sekiz isim yanı sıra Kur'ân, cenneti anlatmak için başka bir çok ifade kullanmaktadır. Bir çok örnekte bu kullanımı, sözün gelişi/siyak-sibak doğrulamakta; fakat bazılarında ise sadece zorlama te'vîllerle cennete işaret edildiği anlaşılmaktadır.

Bu sekiz isimden üçü, I. Mekke Devrinin ilk sûrelerinde geçmektedir: **Nemt cennetleri (cennâtu'n-na'îm), barınılacak cennet (cennâtu'l-me'vâ) ve illiyyûn.** "Na'îm" ifadesi, ilk defa Julian Obermann'ın Yahûdîlerin sözlü geleneklerine dayanan bir vaazdan elde edilmiş olarak gördüğü 56. sûrede geçmektedir.<sup>50</sup>

23 (Vâkı'a, 56/12) "Onlar (yani Allaha yaklaştırılanlar), na'îm cennetlerinde dirler."

Blachère'nin tertîbine göre ilk Mekke Dönemindeki cennete yapılan atıflarda cennet ile na'îm'in farklı şekillerde terkip edilmesi, bir deneyim sürecini ifade ediyor gözükmektedir. [Hz.] Muhammed'in 7. asır Arabistan'ını kaplayan Hıristiyan ve Yahûdî fikirlerini<sup>51</sup> bilmesinden dolayı O'nun efsanevî materyallerinde orijinal Yarattış (Tekvîn) cennetinin nimet cenneti(gan eden) olduğu bilinmektedir. Bu bilgi ona "eden" in nimetle karşılandığına dair bir Arapça tefsîrdan şifahi olarak gelmiştir.<sup>52</sup> II. Mekke Döneminde Kur'ân, orijinal İbranice

49 Bu sekiz bölümün, Velidüddin (et-Tebrizi)'inin *Mişkâtul-Meşâbih'in*, 2. Kitap, 2. bölümünde 8 kapı olarak tasvir edildiğini Hughes, Thomas P., *Dictionary of Islam*, Yeni Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1976, s. 449'da zikretmektedir.

50 Obermann, Julian, "Islamic Origin: A Study in Background and Foundation," *The Arab Heritage*, edisyon: Nabih Emin Faris, New York: Russell-Russell, Inc., 1963, s. 107.

51 Bell, *Origin of Islam*, s. 53, 90.

52 Obermann, Julian, "Koran and Agada", *American Journal of Semitic Languages and Literatures*, 58 (1941), 27, no: 6.



terimleri Arapça'ya çevirerek kullanmıştır.<sup>53</sup>

Geleneksel olarak cennete verilen 8 isimden ikincisi, “**barınılacak cennet**(cennetu'l-me'vâ)”, [Hz.] Muhammed'e verilen iki versiyonlu bir rivâyette geçmektedir ki bunu İslamî gelenek, peygamberlik görevinin başlangıcı olarak değerlendirmektedir.

30 (Necm,53/15) “*Onun yanında(yedinci semadaki sidre ağacı) cennetu'l-me'vâ vardır.*”

Bu ismi, Müslüman müfessirler cennet bahçelerinden biri olarak görmede ittifak halindedirler. *Me'vâ*, “*barınılacak yer*”, kelimesi, Kur'ân'da hem cennet, hem de cehennemle beraber kullanılan eskatolojik bir terimdir.<sup>54</sup> Bazıları, “*me'vâ cenneti*”ni Mekke yakınındaki bir yer olarak tefsîr etmeyi istemişlerse de tercihe şayan olan, Müslümanların görüşüdür.<sup>55</sup>

Müfessir Taberî, üçüncü isim “*illiyûn*”u “*yedinci sema*” veya “*Allah'ın arşının sağ tarafı*” veya “*cenneteki diğer yerler*” olarak açıklar. Paret, bunu İbranice “*en yüksek*” manasına gelen “*elyôn*”un yanlış anlaşılması olarak değerlendirir.<sup>56</sup>

35 (Mutaffifin, 83/18) “*İyilerin kitabı illiyûndadır.*”

Bunu takip eden âyet, “*illiyûn*”u Kur'ân'ın genelde yabancı veya yaygın olmayan ifadeler için kullandığı *mâ edrâke mâ* (*nedir bilir misiniz?*) formu ile vermektedir. Bu da, terimin İbranî kaynaklı olduğunu ispatlamaya meylettirmektedir.<sup>57</sup> Taberî, “*illiyûn*”u; daha sonraki iki âyette “*iyilerin amellerinin kaydedildiği kayıt, iyilerin kitabı*” olarak ifade edildiği için açıklamamıştır. Paret ise [Hz.] Muhammed'in insanların amellerin kaydedildiği kitabın semavi bir tabaka olan “*elyonim*” de korunduğunu öğrendiğini<sup>58</sup> ve terimi buradan aldığı ileri sürmektedir.

53 Horovitz, “*Das Koranische Paradies*”, s. 60-61.

54 Bell, Richard, “*Muhammed's Vision*”, *Der Koran*, edisyon: Rudi Paret, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975, s. 98.

55 Örneğin Nöldeke, *Geschichte*, II/215; Horovitz, “*Das Koranische Paradies*”, s. 61'de özellikle 79/39, 41 ve 5/72-76. âyetlerini tartışmaktadır.

56 Paret, Rudi, “*Illiyûn*”, *Encyclopedia of Islam*<sup>2</sup>, Leiden, 1954, III/1132-33.

57 Bu ifadenin kullanımı için bkz. Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 215-216 ve Torrey, C.C., “*Three Difficult Passages in the Koran*”, *A volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne*, editör: T. W. Arnold ve R. A. Nicholson, Cambridge University Press, 1922, s. 465 ve 471.

58 Paret, “*Illiyun*”, *Encyclopedia of Islam*<sup>2</sup>, III/1133.

87/17. âyetinde “el-âhire” kelimesine bir atıf vardır. Bu kelime, gelecek hayat için kullanılan genel bir terimdir. Fakat ilk Mekke Döneminin bu âyetinde “âhire” kelimesi, manasını sadece cennetle sınırlayan bir ortamda bulunmaktadır.

16 (A'lâ, 87/16) “*Ama siz şu yakın hayatı tercih ediyorsunuz. Oysa âhret (el-âhire) daha iyi ve daha kalıcıdır.*”

Blachère, kronolojik tertibinde 87. sûreyi 16. sıraya koymaktadır. Nöldeke, onu, 19'a yerleştirirken Kur'ân'ın standart Kâhire baskısı, 8'e yerleştirmektedir.<sup>59</sup> Cennetin genel bir ismi olarak “el-âhire”, “âhir/ son/hereafter”in müennes şekli olup “ikamet yeri” manasına gelen ve müennes olan “dâr” ile terkip edilmektedir. Bu terkip haliyle “yakın yer” veya “şu anki hayat” manasına gelen “dâru'd-dünya” şeklinde sık sık gelmektedir. Bu terim, kendi içinde cennet ve cehennem anlamına gelir veya bulunduğu ortama göre bu ikisinden birini ifade eder.<sup>60</sup> Celâleyn Tefsîri, bu pasajdaki “âhire” kelimesini, “el-müştemile ale'l-cenne/ cenneti içeren şey” şeklinde tefsîr ederken Beydâvî ise cennet manasına gelme ihtimalinin olduğunu söyler ve sadece bu hayattan daha iyi olduğu sonucuna şöyle varır: “*Onun nimetleri, bozukluktan uzaktır, bizzat kendisi lezizdir, kesintisizdir.*”

“Dünyevî varlığı kaplayan”<sup>61</sup> ve “mutlu son” manasına gelen manasına gelen diğer bir terim “hüsna” da, I. Mekke Devrinin ilk zamanlarında geçmektedir:

30 (53/31-32) “*Güzel davrananları mutlu son ile mükâfatlandırır.*”

“Hüsna” kelimesi, “hasen” kelimesinin müennes en üstün dereces(ism-i tafdil)i olması ile beraber Arapça'da “güzel son çeşitlerinden herhangi birisini” ifade eden müstakil bir isim de olmaktadır. Müslüman müfessirler, onu Kur'ân'daki diğer dokuz pasajda “cennet” olarak tefsîr etmektedirler.<sup>62</sup> Taberî, “hüsna”nın bu manasını destekler

59 Bell, (*The Qur'ân*, s. 650) 16-19. âyetlerini, ilk Medîne âyetleri yapar. Fakat Blachère bu görüşü reddeder (*Le Coran*, s. 32). Bu doğrudur, mamafih, 87/17. âyetinin bir bölümünde yer alan cennet manasındaki “al-âhire”, sadece III. Mekke ve Medîne dönemleri sûrelerinde mevcuttur.

60 Örneğin 2/96-102 ve 16/41-43 âyetlerinde müfessirler, Tefsîru Celâleyn'de bu kelimeyi “cennet” olarak; 3/49-56 âyetlerinde “nihâi cezâ” ve 2/3-4. âyetlerde ise sadece “ölümden sonraki gelecek hayat” olarak tefsîr etmişlerdir. Bkz. Taberî, Câmi'u'l-Beyan, 2/96-102; 3/49-56 ve 2/3-4. âyetler.

61 Lane, *Arabic-English Lexicon*, I/571, sütun 3, “hüsna”yı “(doğrular için hazırlanan) iyi sonuç veya son yer ve ortam” diye tarif etmektedir.

62 4/95-97; 10/26-27; 13/18; 16/62-64; 18/87-88; 21/10; 41/50; 57/10 ve 92/6-9.

mahiyette ünlü müfessir ve muhaddis Katâde b. Di'âme'ye dayanan ilk rivâyetleri nakletmektedir.<sup>63</sup>

“**Rahmet**” kelimesinin de, I. Mekke devrinde cennetin bir ismi olduğu, Taberî ve Celâleyn tarafından ifade edilmektedir.<sup>64</sup> Aynı âyette rahmetin, günahkarlar için hazırlanan cezânın karşısına konulması da bunların terim hakkındaki bu tefsîrlerini desteklemektedir.

34 (İnsân, 76/31) “*Dilediğini rahmetine sokar. Zira zalimlere gelince onlar için acı bir azap hazırlamıştır.*”

### B) İkinci Mekke Dönemi (616-19) [49-70. sûreler]

II. Mekke Devri boyunca [Hz.] Muhammed'e ve onun davetine karşı çıkanlar, artık kendilerini sadece alay ve şüphe ile sınırlamazlar. Onlar, onun ilâhî vahiyle aldığı iddia ettiği gelecek “*hayat, kıyamet günü ve bedenî diriliş*” öğretilerini alaya alır ve bu fikirlere hücum ederler.<sup>65</sup> Bu, “*Mü'minlerin hak ettiği*”<sup>66</sup> bir mirâs<sup>67</sup>, emniyet<sup>68</sup>, başarı<sup>69</sup>, şeref<sup>70</sup>, yüksek mekan<sup>71</sup> ve mutlu yolculuğun sonu”<sup>72</sup> şeklindeki bu dönemin sûrelerinde geçen cennetle ilgili Hristiyan düşüncesinin yeni etkilerini çok güzel izah etmektedir. Bu cennet tasvirlerinde göze çarpan en önemli şeyler, Allah'ın va'dini kesin olarak yerine getirilmesinin(19/61-62; 25/15-16), işledikleri günahların affedilmesinin (19/60-61) ve sevdikleriyle beraber olacakları bir geleceğin hatırlatılmasıdır(36/56 ve 43/70).

Bu dönemin ilk zamanlarında cennetin geleneksel isimlerinden üçü ortaya çıkmaktadır: ‘*Adn(Eden) cennetleri (cennâtu 'adn), firdevs ve ebedîlik cenneti(cennetu'l-huld)*. II. Mekke devrinin ilk sûreleri (Blachère'in tertibinde 51 ve 52. sûreler), ilk terim olan na'îm cennetlerin (*cennâtu'n-na'îm*)i kullanır. Bundan sonra İbranice eşanlamlı-

63 Taberî, *Câmi'u'l-Beyân*, 4/95-97. âyetler. Ayrıca bkz. Lane, *Arabic-English Lexicon*, I/571, sütun, 3, ilgili madde.

64 76/31. âyetin yorumunda. Ayrıca bkz. Mahallî-Suyûtî, *Celâleyn*, aynı âyet. Daha yaygın olarak bu terim (**rahmet**), Allah'ın birini İslâm'a girdirmesini işaret eder. Bkz. 21.75; 42.8/6; ve 48.25.

65 Bkz. Watt, *Muhammed at Mecca*, s. 123-31.

66 “Verise” kökü, 19/63-64; 23/11; 26/85 ve 43/72. âyetlerinde.

67 Bkz. Matta, 19/29; 25/34; Markos, 10/17; Luka, 10/25; 18/18.

68 “**Mak'adi sidkin**” 54/55'de; “**makamin emîn**” [Buradaki ‘emîn’ yanlışlıkla Aminin şeklinde yazılmıştır.] 44/51'de; “**aminîn**” 44/55'de; “**lisana sidkin**” 26/84 ve “**aminîn**” 15/46'de geçmektedir.

69 37/58-60 ve 44/57.

70 37/41-42.

71 20/75-77; 25/75.

72 38/49; 18/87-88 ve 36/55.

sından Arapçaya alınan 'adn/Eden cenneti (*cennâtu 'adn*) sunulur (Blachère'nin 57. sûresi). Blachère'nin 58. sûresinde "*nimet cenneti*" tekrar Arapça formu olan "*cennâtu'n-na'im*"e döner; fakat bundan sonra bu devrin sûreleri, sadece İbranice "*cennâtu 'adn*"i kullanır (Blachère'de 60, 61 ve 70. sûreler). Geiger ve Horovitz haklı olarak bu değişimli kullanımdan İbranice Eden/mutluluk manasının [Hz.] Muhammed'e öğretildiği sonucu çıkarmaktadırlar.<sup>73</sup> Aynı kökten olan "*ikamet etmek*" manasındaki "*adana*", Arapça'da bulunmak-tadır. Fakat bunun isim formu "*adn*", "mutlu" değil, "*herhangi bir ikamet*" manasına gelmektedir. Bu yüzden Müslüman müfessirler genellikle bu pasajlarda '*adn*'ın ilk manası olarak "*ikamet yeri*" manasına gelen "*ikame*"yi verirler. Cennetin tasvirlerinde Eden/'adn'ın kullanımının diğer yönleri, bu çalışmanın başlarında anlatılmıştı.

Cennetin bir başka geleneksel ismi olan *firdevs*; bu dönemin sonlarına doğru birisi tek başına, diğeri ise cennet ile terkip edilmiş halde iki yerde geçer.

66 (Mü'minûn, 23/11) "*Onlar, firdevse varis olacaklardır. Orada ebedî kalacaklardır.*"

70 (Kehf, 18/107) "*İnanıp iyi işler yapanlara gelince onların konağı da firdevs cennetleridir.*"

Bu Arapça kelime, İslam öncesinden ödünç alınmıştır. Onun tekili, orijinali "*çitlerle çevrili dairevi bahçe*" manasına gelen ve Farsçası "*pairi-daeza*" olan muhtemel çoğul "*faradis*"ten yapılmıştır. Fakat onun en yakın kaynağı, Süryanî Hıristiyanlarıdır,<sup>74</sup> çünkü terim yaygın olarak Ephrem ve Aphrates'lerin yazıtlarında kullanılmaktadır. İşâya 51/3 Süryânî versiyonunda bu kelime, hubûd/inişten önce Adem ile Havva'nın ikamet ettiği yer olan İbranice "*even*"in eşanlamlısı olarak geçmektedir. Fakat İbranice İncil'de "*paradeisos*", asla iyilerin gelecekteki ikamet yerleri için kullanılmaz.<sup>75</sup> Müslüman müfessirler, *firdevsi* cennetin en yüksek derecesinin merkezi olarak görürler.<sup>76</sup>

Kur'ân cennetinin 6. ismi, II. Mekke döneminin sonlarında bulunmaktadır: **ebedîlik cenneti (cennetu'l-huld)**.

73 Horovitz, "*Das koranische Paradies*", s. 61; Geiger, A., *Judaism and Islam*, s. 33; ve Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 212-213.

74 Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 224.

75 Russell, D. S., *The Method and Message of Jewish Apocalyptic -200 B.C. - A.D. 100*, Philadelphia: The Westminster Press, 1964, s. 366.

76 Bkz. Taberî, *el-Câmi'ü'l-Beyan*; Râzî, *Mefatihü'l-Gayb* ve Mahali-Suyûtî, *Tefsîru'l-Celâleyn*, 18/107 âyeti.

68 (Furkân, 25/15-16) "*De ki bu mu iyi yoksa korunanlara va'dedilen ebedî cennet mi? O da onların mükâfat ve sonucudur...*"

**Huld (veya hulûd)**, "*baki, sonsuz veya sonsuz varlık yeri*" manalarına gelmektedir.<sup>77</sup> Fakat diğer yerlerdeki gibi buradaki kullanımı da ebedîlik manasını vermektedir. Örneğin Blachère'nin tertibinde bundan önceki sûrede Allah, düşmanları tarafından sarılan [Hz.] Muhammed'in koruyucusu olarak temsil edilir ve burada *huld* ile *mitte*(öleceksin) arasındaki tezat, açık bir şekilde *huld'a* ebedîlik manasını vermektedir.

67 (Enbiyâ, 21/34-35) "*Senden önce hiç bir insana ebedî hayat vermedik. Şimdi sen ölürsen onlar ebedî mi kalacaklar?*"

Bu ikinci Mekke döneminin biraz daha öncelerinde Tekvin, 3'de anlatılan Âdemin (Havva'nın değil) kandırılması (olayı), tekrar canlandırılmaktadır.

57 (Tâhâ, 20/118-120) "*...Nihâyet şeytan ona fısıldayıp. "Ey Adem sana ebedîlik ağacını ve yok olmayacak hükümranlığı göstereyim mi?" dedi.*"

Bu son pasajdan önce geçen sûrede ise iyiler, kendisinde ebedî kalmaları için cennete girmeye davet edilmektedirler:

56 (Kaf, 50/33-34) "*...Ona selam ile girin, Bu süreklilik gündür.*"

III. Mekke döneminin 3. sûresinde ise *huld*, cehennem için kullanılmıştır:

71 (Secde, 32/14) "*... ebedî azabı tadın.*"

72 (Fussilet, 41/28) "*O Allah düşmanlarının cezâsı ateştir. Âyetlerimizi inkar etmelerinin cezâsı olarak onlara orada sürekli kalma yurdu vardır.*"

86 (Yûnus, 10/52-53) "*...Ebedî azabı tadın.*"

Horovitz, *huld* teriminin cehenneme bağlı olarak bir kaç kullanımından sonra 25/15-16. âyetlerinde cennetin ebedîliğe izafe edilmesi sûretiyle cennette kullanıldığını tahmin etmektedir. Bu 25/15-16. âyetlerinin III. Mekke dönemi sûrelerine ait olarak değerlendirilmesi, Bell'in bu âyeti, son Mekke veya Medîne dönemiyle tarihlenmesinden

77 Lane, *Arabic-English Lexicon*, I/784, sütun 1.

kaynaklanmaktadır.<sup>78</sup>

### C) Üçüncü Mekke Dönemi (619-622) [61 ve 92. sûreler]

III. Mekke dönemi, 8 geleneksel isimden son ikisini, İslâmî tefsirlerde birleştirilen diğer iki isimle beraber sunmaktadır. Bu dördünü muhtevi olan âyetlerde, bu devirde cennete yapılan direkt atıfların sayısı, 36 metin ihtiva etmektedir. Bu listeye cennetin bunlardan daha az yaygın olan “rahmet”, “başarı yeri”, “(insan varlığını kaplayan) mutlu son” ve “ikamet yeri” isimlerinin var olduğu 6 pasaj, daha eklenebilir.

73 (Câsiye, 45/29-30) “*İnanıp iyi işler yapanları Rableri rahmetine sokar....*”

82 (Zümer, 39/61-62) “*Allah korunanları başarılarıyla kurtarır; onlara orada kötülük dokunmaz...*”

92 (Ra'd, 13/18) “*Rablerinin buyruğuna uyanlara en güzel karşılık (güzel son) vardır. Ona itaat etmeyenler ise... onların varacağı yer cehennemdir.*”

92 (Ra'd, 13/22) “*...onlar için şu yurdu(dünya hayatını)n sonu onlarındır: 'adn cennetleri...'*”

Şayet bu 43'e diğer bir isim olan ve III. Mekke döneminde 24 yerde cennetin ismi olarak kullanılan “el-âhire” kelimesi de eklenirse, direkt referansların sayısı 66'ya ulaşır. Bunlardan sadece 19'u “el-cenne” olarak kullanılmakta; 15'ten 6'sı 7. sûrede(89. sûre) de geçmektedir. Mekke döneminin bu son sûrelerinin -cennetin farklı isimlerinden 18'den fazlasını kullanarak- gelecek mükâfatın cazibeliğine büyük önem verdiği görülmektedir.

Kur'ân'daki durumlarla uyuşan bu ifadeler, 619'dan 622'ye kadâr bildirilmiştir. [Hz.] Muhammed'in hanımı Hatice, 619'da vefat etmiştir. Sonra kendi kabilesi Haşimîler kısa bir süre içinde onun üzerindeki korumalarını kaldırmışlardır. 3 ve 4 yıl boyunca İslam için önemli bir değişiklik olmamıştır. Ara sıra ayak takımı O'nu taşlamış ve onu diğer kabilelerden koruma bulmaya zorlamışlardır.<sup>79</sup> [Hz.] Muhammed de tüm bu aksilikleri cesaretle göğüslemiş, komşu kasaba Taiften taraftar aramış, Medîne'de dine yeni girenlerle bir anlaşma (pakt) yapmıştır. Bu periyodun sonunda yer alan sûreler, sık sık bu dine yeni giren büyük kalabalığı ifade etmek için “*ey insanlar*” ve

78 Horovitz, “*Das koranische Paradies*”, s. 61; Bell, *The Qur'an*, s. 345-347.

79 Watt, *Muhammed at Mecca*, s. 137-140.

"*ey kavmim*" nidalarını kullanmaktadır. Fakat baskı ve uyarıların reddedilmesinin en önemli göstergelerden birisi, bu dönemdeki cennet tasvirlerinde bulunan serbest tavır, olgunluk, bolluk ve genişliğe dikkat çekilmesidir. Bu gelecek mekanında iyilerin üst üste yapılmış odalarda yaşayacakları çok kuvvetli bir şekilde tasvir edilmiştir(39/20-21; 29/58; 34/36-37). Onlar, kendilerini almak için açılmış kapılardan kümeler halinde gireceklerdir(39/73). Onlar diledikleri yerlerde oturacaklar(39/74) ve istediklerine sahip olacaklardır (16/31-33).Orada onlara hesapsız rızık verilecektir(40/40-43). Cennetin geniş<sup>80</sup> yeşil bahçelerinde(42/21-22; 30/14-15) hanımları, çocukları ve babalarıyla beraber(13/23; 40/8) yerler ve gökler durdukça (11/108-110) ebedî olarak kalacaklardır.<sup>81</sup> Mekke döneminin son yılları boyunca konu edilen şahısların ayrıma tabi tutulmasına karşın bu dönemde 8 yerde cennetin tasvirinde "*ashâb*" (arkadaş, yoldaş) kelimesi kullanılmıştır.<sup>82</sup>

8 serisini tamamlamak için bu dönemde sunulan yeni iki isim "*karar yeri*" (*dâru'l-karâr*) ve "*güvenlik/barış yeri*" (*dâru's-selâm*); tüm Mekke dönemi, özellikle de 622'de Mekke'den ayrılıştan veya hicretten hemen önceki yıllarda [Hz.] Muhammed'in başından geçen tehlikeler, ayrımcılık ve zulümlerin bitişini yansıtmaktadır.

İlk isim, "*karar yeri*"nin manası, zıddıyla daha iyi anlaşıl-maktadır:

80 (Mü'min, 40/39-42) "*Ey kavmim bu dünya hayatı kısa bir geçinme(geçici bir fayda)dir. Âhiret ise ebedî olarak durulacak yerdir.*"

Müslüman müfessirler, "*geçici fayda*" veya "*geçici rahat*" (*mata'un*) ifadesini "*çabuk biten kısa bir menfaat*" şeklinde açıklarlar.<sup>83</sup> Oysa ki "*karar*" "*istirahat edilecek yerleşik mekan*" manasına gelmektedir. *Dâru's-selâm*, "*güvenli yer*", bu dönemin iki yerinde aynı manaya gelmektedir:

86 (Yûnus, 10/25-26) "*Allah; esenlik yurduna çağırır ve dilediğini doğru yola iletir.*"

80 "*Bazen... uzunluk ve genişlikte bir mil,*" Lane, *Arabic-English Lexicon*, I/1187, sütun, 2, ravda maddesi.

81 Bu detaylar, yedi yerde zikredilmiştir:7/40-42; 10/26-27; 11/23-25; 14/23-28; 29/58; 31/7-8; 46/13-14.

82 7/40-42, 42-44; 48-50; 10/26-27; 11/23-25; 46/13-14; 15-16.

83 Beydâvî, *Envâr*, Mahallî-Suyûtî, *Celâleyn* âyetlerin geçtiği yerler.

91 (En'âm, 6/127) "Rabbleri katında esenlik yurdu onlarıdır. Yaptıkları güzel işlerden dolayı O, onların dostudur."

İfade, bazen "barış yeri" olarak açıklanmaktadır; fakat "se-lâm"ın ilk manası, "emniyet, güvenlik ve kurtuluş"tur. Bu da, Lane ve Müslüman müfessirler tarafından verilen anlamdır<sup>84</sup> ve irad edilen bu iki pasajın sıyak sıbaki da bunu desteklemektedir.

Diğer iki isim "hayat"(heyevân) ve "kalınacak yer" (dâru'l-mukâme), bazen<sup>85</sup> diğer 8 geleneksel isimlerin arasında sayılmıştır. Bu iki isimden her biri, III. Mekke dönemi sûrelerinde bir kere geçmektedir.

83 (Ankebût, 29/64) "Bu dünya hayatı eğlence ve oyundan başka bir şey değildir. Âhiret yurdu ise asıl hayat odur. Keşke bilselelerdi."

88 (Fâtır, 35/32-35) "O (Rab) ki lutfıyla bizi durulacak yurda yerleştirdi. Orada bize ne bir yorgunluk dokunur ve ne de orada bize bir usanç dokunur."

29/64. âyette kullanılan "heyevân" terimi, "hayât" (yaşam) kelimesinin mübalağalı formudur.<sup>86</sup> Bunun ilk manası, "hayvan hayatına ait olan şeyler"dir; fakat burada "ebedî hayat" veya "ölümsüz yaşam" manasına gelmektedir.<sup>87</sup> Bu kelimenin bulunduğu ortam, sadece insanın bu dünyadaki varlığına kıymet veren şüpheli inananlara bir azarlamadır. 29. sûrede [Hz.] Muhammed'in Arap muhatplara yaptığı meydan okuma ve düşmanlığa dikkat çekilmesi; O'nun, onların materyalist düşüncelerini reddettiğini açıkça ortaya koymaktadır ve [Hz.] Muhammed mutlak manada "hayat"tan bahsetmektedir. Kelimedeki mana sık sık özet İncillerden, John ve Paul'un yazmalarından alınmıştır. Örneğin Matta, 7/14.'de "Kapının dâr olması... hayata götürür", Matta, 19/17.'de "Hayata girerseniz, emirlere uyunuz." şeklinde geçmektedir.

Cennetin bu iki isminden ikincisi, "ikamet yeri"(dâru'l-mukâme)ne, çeşitli şekillerde açıklama getirilmiştir: (Ebedî) sebat yeri (Sale), ebedîlik yurdu(Pickthall), ebedî mekan(Bell), la Demeure de la

84 Lane, *Arabic-English Lexicon*, I/1415, sütün 2; Beydâvî, *Envâru't-Tenzil*, 6/127. âyeti; Taberî, *el-Câmi'ü'l-Beyan*, 10/25-26. âyeti. Blachère bu kelimeyi "la demeure du Salut/Selam Yurdu" ve Paret ise "die Behausung des Heils/Barış Yurdu" olarak açıklar.

85 Örneğin bkz. Gardet, L., "Djanna", *Encyclopedia of Islam*<sup>2</sup>, II/447, st. 1.

86 Bkz. Blachère, *Le Coran*, s. 535, 29/64. âyet hakkındaki notları.

87 Lane, *Arabic-English Lexicon*, I/682, sütun 1.



*Permanence*(Blachère), *die Behausung des (ewigen) Aufenthaltes* (Paret) ve *konaklama yeri*(Gardet).<sup>88</sup> Beydâvî, “*dâru'l-ikâme*” ismine, “*dirilme yeri*” veya “*ölünün tekrar diriliş yeri*” manasını verir. “*Kâme*”nin kök manası, “*kalkmak, ayağa kalkmak*”tır. Fakat türev şekillerinin bazıısı, Süryânice ve Ârâmice eskatolojik terminolojisinden alınmıştır.<sup>89</sup> Birkaç benzer türev, uzun bir devamlılığı çağrıştırmaktadır.<sup>90</sup> Bu son Mekkî sûrelerde ifade edilen düşmanlık ve taciz gibi durumlar karşısında “*süreklilik*” ve “*sebat*” ile ilgili manalar, muhtemelen terimin en iyi karşılığı olmaktadır. Terimin ölümlerin yeniden dirilme ile ilgili muhtevayla birleştirilmesi için özel bir sebebin olmadığı gözükmektedir.

III. mekke dönemi sonuna ait olan 13. sûrenin üç pasajında “*a-bode/dâr*” terimi, cennetin ismi yapabilecek ortamlarda bulunmaktadır.

92 (Ra'd, 13/22) “*İşte bu yurdun sonu/karşılığı(ukbe'd-dâr) onlarıdır. 'adn cennetleri...'*”

92 (Ra'd, 13/24) “*Sabretmenize karşılık selam size, yurdun sonu(ukbe'd-dâr) ne güzel!*”

92 (Ra'd, 13/42) “*Kafirler de bu yurdun sonunun (ukbe'd-dâr) kimin olacağını bileceklerdir.*”

“*Dâr*” kelimesinin manasını belirlemede özellikle siyak sibak önemlidir. Kelime, Kur'ân'da sık sık cennete atıfta bulunmakta; fakat III. Mekke devrinde iki yerde de (13/25 ve 40/52) cehennemi ifade etmek için kullanılmaktadır. Biraz önce ifade edildiği gibi terim, cennete verilen isimlerin üçü olan “*sebat yeri /dâru'l-karâr* (40/39-42), “*güvenlik yurdu/dâru's-selâm* (6/127 ve 10/25-26) ve “*ikamet yeri/ dâru'l-mukâme*” (35/32-35)'yi ifade ettiği gibi diğer tüm III. Mekke dönemi sûrelerinde farklı şekillerde geçmektedir. Bu aynı dönemde “*dâr*”, 13. sûrenin diğer iki pasajında yukarıdaki üç şekle benzer ortamda bulunmaktadır:

81 (Kasas, 28/37) “*Musa “Rabbim ... bu yurdun sonunun (aki-betü'd-dâr) kime aid olacağını bilir.*”<sup>91</sup>

88 L. Gardet'in açıklaması, *Encyclopedia of Islam*<sup>2</sup>, II/447'de bulunmaktadır.

89 Jeffery, *Foreign Vocabulary*, s. 244-245.

90 Bkz. Lane, *Arabic-English Lexicon, Supplement*, s. 2995, sütün 3; 2996, sütün 3, *ekâme, makam* ve *mukîm* maddeleri.

91 Taberî, bu âyeti tefsîr ederken “*ukbâ*”ya “*âkibe*” manasını verir ve onu “*Âhîret yurdundaki övgüye değer karşılık*” olarak tefsîr eder. Lane de *Arabic-English Lexicon*, II/2102, sütün 2, de “*ukba*”ya “*karşılık*” manasını vermektedir.

91 (En'âm, 6/135-6) "...*Ve yakında yurdun sonun (âkibe-tü'd-dâr) kime ait olduğunu bileceksiniz.*"<sup>92</sup>

Bu beş âyette ağırlıklı olarak "dâr"ın cennet manasına geldiği nakledilmektedir. Sale ve Pickthall, "yerin sonu(âkibetü'd-dâr)" ifadesini, "cennet mükâfatı" ve benzer ifadelerle açıklamışlardır. Taberî, 13/22 vd. âyetleri tefsîr ederken 23. âyette "'adn cennetleri" ifadesini 22. âyetteki "yerin sonu"nun eşanlamlısı olduğunu söylemektedir. Paret ise "âkibetü'd-dâr"ı, "cennetteki mutluluk yeri" olarak anlamaktadır.<sup>93</sup>

#### D) Medîne Dönemi (622-632) [93-116. sûreler]<sup>94</sup>

Medîne devri sûrelerinde 48 defa geçen cennetin yaygın terimi, "el-cenne"dir. 30 defa çoğul olarak; 14 defa tekil olarak geçmektedir. Diğer dört pasajda ise cennetin yerine şu terimler kullanılmaktadır: 3/185-188. âyetlerde "cezâdan emin bir yer"<sup>95</sup>; 4/31-35. âyetlerde "asil giriş"; 4/95-97 ile 57/10. âyetlerde ise "mutlu son". Bunlara ek olan 4 cennet metninde Mekke devrinde kullanılan isimleri elde etmek için diğer isimlerle terkip halinde kullanılmıştır: 9/72-73. ve 98/7-8. âyetlerde "'adn cennetleri"; 5/65-70 ve 22/55-56. âyetlerde "na'im cennetleri".

Bu Medîne devrinde bir kaç yeni terimin, cennetle yakın bir ilişki içerisinde olduğu ilk defa görülür. "R-d-y" kökünü kullanan yedi pasaj, Allah'ın imanlı kullarından razı olduğunu ifade etmektedir. Üç yerde<sup>96</sup> bu "ilâhî rızâ/rıdvân", sadece Allah tarafındandır. O, cennette iyilerden çok hoşnut olacaktır. Özellikle 9/72-73. âyetlerde, müfessir Zamahşerî'nin ifade ettiği gibi, Allah'ın rızası; bir ödül olarak cennet nimetlerinden daha üstündür.<sup>97</sup> Diğer dört metinde<sup>98</sup> Kur'ân,

92 Sale, George, *The Koran* (New York: Amerikan Book Exchange, 1880)'da bu âyetteki "âkibetü'd-dâr/yurdun sonu"nu, "cennet ödülü" olarak açıklamaktadır. Celâleyn Tefsîri, onu "*Âhîret yurdunun övgüye değer karşılığı*" olarak tefsîr etmektedir.

93 Paret, *Kommentar*, s. 152, 6/135-136. âyetler; s. 261, 13/22. âyetler.

94 Kur'ân'ın, 114 sûresi mevcuttur; fakat Blachère kronolojik tertibinde sûrelerin sayısını 116 olarak vermektedir. Blachère, 74 ve 96. sûrelerden her birini iki sûreye bölmek, 73 ve 76. sûreleri de 34 ve 34 bis olarak isimlendirmek ve bu tertibinde 54. sûrenin yerini ihmal etmek sûretiyle bu sayıya ulaşmıştır.

95 Bkz. Lane, *Arabic-English Lexicon*, II/2458, sütün 2.

96 3/13-15; 9/21; 9/72-73.

97 Zamahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Ğavâmizi't-Tenzil*, 4. cilt, Kâhire: Mustafa Muhammed Press, 1354/1935, ilgili âyet; Gâtje, Helmut, *The Qur'ân and Its Exegesis*, terc. Alford T. Welch, London: Routledge ve Kegan Paul, 1971, s. 182.

“rıza”yı çift taraflı ifade etmektedir; Allah, onların amellerinden çok razıdır. Onlar da kendilerine Allah'ın ihsan ettiği mükâfattan son derece memnundurlar.<sup>99</sup>

Mekke dönemlerinin özellikleri olan “elçilik” ve “ikaz edici” rollerini devam ettirmekle beraber Medîne O'nu oteritesinin “Medîne toplumunun başı ve yöneticisi” şeklinde geliştiği yeni bir sahada görmekteyiz.<sup>100</sup> İki pasaj<sup>101</sup> kesin bir şekilde Allah'a ve onun elçisi [Hz.] Muhammed'e itaat edenlere cenneti va'd etmektedir. Bir üçüncüsü(37/71), açık olarak cenneti zikretmemektedir; ama başka yerlerde kendisiyle sık sık cennete işaret ettiği Allah'a ve elçisine itaat edenlere va'd edilen “büyük kurtuluş/ fevzen azîmen”i bir terim olarak kullanmaktadır.<sup>102</sup>

Diğer Medîne metinlerinin birçoğunda bu fevz terimi veya aynı kökten türevleri, kesin olarak cenneti iyiler için bir kurtuluş olarak nitelemek için kullanılmaktadır. Temel olarak bu terim, ilk Mekke devrinde “kurtuluş yeri”(78/31) şeklinde dâr bir anlamda kullanılıp son Mekkî sûrelerde 6 kere daha geçmesiyle beraber<sup>103</sup> Medîne'de 14'den fazla yerde basmakalıp olarak iyilerin kurtuluşunu ifade eden farklı terkiplerle veya onların kurtuluş yerinde olduklarını ve büyük zaferi sevdikleri şeklinde geçmektedir.<sup>104</sup>

Medîne devri cennet metinlerinde geçen başka bir terim de, “ilâhî af/mağfiret”tir. Artık Mekke dönemlerinde mevcut olan ilâhî sıfat/rahmet yoktur ve bu, cennetin ismi olarak 76/31'de kullanılmaktadır. Bu Medenî terim, “Allah'ın aktif affı” manasına gelip “keffere” kelimesiyle -Allah günahları yok eder, kaldırır, affeder.<sup>105</sup>- veya “gafere” kelimesiyle -Allah günahları affeder.<sup>106</sup>- ifade edilmiş-

98 5/119; 9/100-101; 58/22; 98/8-9.

99 Bkz. Lane, *Arabic-English Lexicon*, I/1099, sütün, 2. L. Gardet de, ilâhî hoşnutluk hakkındaki bu ifadeyi, Medîne devrinin özellikleri olarak değerlendirir. Bkz. “Djanna”, *Encyclopedia of Islam*<sup>2</sup>, II/448.

100 Watt, William Montgomery, *Muhammed at Medina*, Oxford: Clarendon Press, 1966, s. 233-235.

101 4/13-17 ve 48/17.

102 Watt, (*Muhammed at Medina*, s. 233, dipnot) “fevz/kurtuluş”u burada “cennet” olarak belirtmektedir. Beydâvi, bu pasajdaki itaatkar insanın bu ve gelecek hayatta mutlu olacağını; Celâleyn ise ulaşmak istediği hedefe (cennete?) ulaşacağını söylemektedir.

103 37/58-60; 39/61-62; 40/8; 44/57; 45/29-30 ve 85/11.

104 3/182-185; 3/185-188; 4/13-17; 5/119; 9/21; 9/72-73; 9/89-90; 9/100-101; 9/111-112; 48/5; 57/12; 59/20; 61/12 ve 64/9.

105 Bkz. Lane, *Arabic-English Lexicon*, II/2620, sütün 3.

106 Bkz. Lane, *Arabic-English Lexicon*, II/2273, sütün 2 ve bu iki terim hakkında

tir. Her iki terimin kökü, aynı temel mana olan “örtmek, gizlemek” manasına sahiptir. Bu Medenî cennet/af pasajlarının altısı, “keffere”yi; 7'si ise “gefere”yi kullanır. Biri (66/ 8) ise aynı âyette her iki terimi kullanır. “Gefere”yi kullanan ilk Medîne metni, Blachère'nin tertîbinin 93. sûresi, Medîne sûrelerinin ise ilk sûresidir.

93 (Bakara, 2/21) “...Onlar(*putperestler*) ateşe çağırı-yorlar. Allah ise izniyle cennete(*el-cenne*) ve affa(*mağfire*) çağırıyor.”<sup>107</sup>

“Keffere”yi cennet terimlerinden biriyle birlikte kullanan Medenî âyetlerin en ilki, Blachère'nin tertîbinde 95. sûrededir:

95 (Teğâbün, 64/9) “...Kim Allah'a inanır, iyi işler yaparsa (*Allah*) onun kötülüklerini örter(*yükeffir*) ve onu altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar, orada ebedî kalırlar...”<sup>108</sup>

Her iki terimi “Allah'ın günahları aktif affı” için kullanan pasaj ise, Blachère'nin diziminde 111. sûrededir:

111 (Tahrîm, 66/8) “Ey inananlar! ... Umulur ki Rabbiniz sizin kötülüklerinizi örter(*yükeffir*) ve sizi altlarından ırmaklar akan cennetlere sokar... ve onlar (inananlar) derler ki: Ey Rab-bimiz, ...bizi başıyla(*iğfir*)...”

Her ne kadâr iki kök, Medîne dönemi boyunca beraber kullanılsalar da, bunlardan her biri kendi özel mana ve çağrışımlarına sahip oldukları gözükmemektedir. İbrânî kökü *kefer* ile özdeş manada olan “keffere”, “bir affedici tarafından yapılan bir aktiviteye bağlanmış affı” ifade etmektedir. O aynı zamanda Medîne'deki 10 yıl boyunca belli bir gelişim göstermiştir. Allah, günahları affeder ve cennetle ödüllendirir.

95 (Teğâbün, 64/9) “Kim Allah'a inanır ve iyi işler yaparsa.”

99 (Âl-i İmrân, 3/194-195) “Kim Allah yolunda işkenceye uğrarsa.”

102 (Nisâ, 4/31-35) “Kim Allah'ın yasaklarından kaçınırsa.”

110(Fetih, 48/5) “Kim putperestliği kaldırır ve İslam'ı yayarsa”

111(Tahrîm, 66/8) “Kim Allaha tevbe ederse..”

bkz. Watt, *Bell's Introduction*, s. 118.

107 Cennet terimlerden biri ile “gefere”yi kullanan diğer Medenî metinler şunlardır: 3/127-133; 3/130-136; 4/96-98; 47/15-17; 57/21 ve 61/12.

108 Cennet terimlerinden biri ile “keffere”yi kullanan diğer Medenî metinler, şunlardır: 3/194-195; 4/31-35; 5/12-15; 5/65-70 ve 48/5.

116(Mâide, 5/12-15; 5/65-70) "*Kim (Yahûdî ve Hristiyan) Allah'a inanır ve ondan korkarsa*"

Diğer taraftan "gefere" metinleri, genellikle af ve cennet va'di ile birlikte nasihat durumlarında verilmektedir. Bir kişi Allah'tan bir mağfiret ile gelirse ve cennete girerse,

93 (Bakara, 2/221) "*O kişi, ortak koşan kadınla evlenemez.*"

98 (Muhammed, 47/12vd.-13vd) "*Nefsin istedikleri lezzetlerden kaçınmalıdır.*"

99 (Âl-i İmrân, 3/127-133) "*Faiz alıp vermemelidir.*"

99 (Âl-i İmrân, 3/130-136) "*Günahlarının affını istemelidir.*"

100 (Saf, 61/12) "*İslam'ı yaymaya gayret göstermelidir.*"

101 (Hadîd, 57/21) "*Hayat sonrası gelecek olan hayatı aramalıdır.*"

102 (Nisâ, 4/96-98) "*Gevşek olmamalı ve İslam için Mücâdele etmelidir.*"

111 (Tahrîm, 66/8) "*Allah'tan kendisini kusursuz yapmasını ve affetmesini istemelidir.*"

"İlahî af" ve "cennet ödülü" hakkındaki bu ifadeler, [Hz.] Muhammed'in görevinin Medîne döneminin tarihsel şartlarından umulmaktadır. Bu yıllar boyunca O, artık son bir Medenî sûrede "*Allah o gün peygamberi ve onunla beraber inanmış olanları utandırmaz.*" (66/8) şeklinde ifade edilen "*utandırma/rezil etme*"ye katlanmak zorunda kalan Mekke'deki gibi "*çölün ağlayan sesi*" değildir. O, şimdi Medîne'de geçen yıllarında geliştirdiği otoritesiyle kabul görmektedir. Önceleri ona karşı çıkanlar, artık onun durumunu tehdit etmemektedirler. Ancak eğer onlar tevbe eder ve inanırlarsa Allah, onların kötü amellerini affedecek ve onları cennete sokacaktır.

Bu tema, Medîne devrinin özelliklerini taşıyan "*Allah ve onun rasulüne itaat*" ve "*namaz kılmak, zekat vermek*" klişeleriyle yakın bir ilişki içerisindedir.<sup>109</sup> Aynı düşünceler, 630 yılında [Hz.] Muhammed'in Tebuk'a yaptığı seferde yapılan antlaşmada da ifade edilmiştir: "*Allah'ın elçisi, sizin kötü amellerinizi ve kusurlarınızı affediyor... Onu dinler ve ona itaat ederseniz Allah'ın elçisine düşen; günahları*

109 Bkz. Blachère, *Le Coran*, s. 727-28; Watt, *Muhammed at Medina*, s. 233 and dipnot. 3.

*affetmektir.*"<sup>110</sup> Fakat iki öncesinde 628 yılın Mart'ında Mekkeliler [Hz.] Muhammed'in yaptığı Hudeybiye antlaşması zamanında Yahûdî ve Hıristiyanlar soğuk ilişkiler daha ileri seviyedeydi. Bu dönemde şartlar, Allah'ın affının gerçekleştirilemez olduğunu göstermektedir.

116 (Mâide, 5/65-70) "*Eğer Kitap ehli inanıp (Allah'ın azabından) korksalar, onların kötülüklerini örter, onları na'im cennetlerine sokardık...*"

Medîne devri cennet metinleri hakkında dikkat edilecek son bir nokta, cennete bağlı olan ve ilk devirlerde ayrı ayrı zikredilen fikirlerin ve ifadelerin tek âyetlerde abartılı bir şekilde toplamalarıdır.

Bu toplu ifadelerden özellikle dördü, yaygındır: "*Altılarından ırmakların akması*", "*cennete girdirme*", "*orada ebedî iskan etme*" ve "*büyük zafer*" (veya "*büyük bir başarı*"). Tüm bu dördü, üç Medenî pasajda kümelenmiştir.

95 (Teğâbün, 64/9) "*...Kim Allah'a inanır ve iyi işler yaparsa (Allah) onun kötülüklerini örter ve (1) onu, altlarından ırmaklar akan(2) cennetlere sokar,(3) orada ebedî kalırlar. İşte (4) büyük başarı budur.*"

102 (Nisâ, 4/13-17) "*...Kim Allah'a ve Elçisine itaat ederse Allah onu, altlarından ırmaklar akan(1) içinde sürekli kalacakları(2) cennetlere sokar.(3) İşte (4) büyük başarı budur.*"

110 (Fetih, 48/5) "*...İnanan erkekleri ve inanan kadınları, altlarından ırmaklar akan(1), içinde ebedî kalacakları(2) cennetlere soksun,(3) onların kötülüklerini de örtsün. Gerçekten bu(4) Allah katında büyük bir başarıdır.*"

Diğer 6 Medenî pasaj, bu dört ifadenin dışında üç tanesini bir arada zikretmiş<sup>111</sup> ve buna ilaveten Mekke devrinden daha az yaygın olan örneğin "*Allah'ın va'di, Allah'ın rızası ve 'adn cennetleri*" ifadelerini sunmuştur. Bunların bıraktığı etki, ilk Medîne günlerindeki şiirsel ateşin sönmesi ve Tâhâyül gücünün zayıflamasıdır. Bunlar şimdi mekanik bir tekrardan ibaret kalmaktadır. Bell, bu değişikliği, Kur'ân'ın biraz önce ifade edilen yeni durumların bir sonucu olarak açıklamaktadır: [Hz.] Muhammed, Medîne'de sadece bir dini lider değil aynı zamanda o gelişen bir toplumun sivil ve askeri başkanıdır. "*Onun taşralı vatandaşları(bedeviler) tarafından ihtiyaç hissedilen*

110 Watt, *Muhammed at Medina*, Excursus F, s. 358; Ayrıca bkz. s. 115, 343.

111 4/57-60; 4/121-122; 5/119; 5/12; 58/22; 61/12 ve 65/11.

*dini gerçeklerden önem verdiği şeyleri bildirme görevine aynı dikkati göstermeye ne zamanı ne de ihtiyacı vardı.”*<sup>112</sup>

#### KAYNAKLAR<sup>113</sup>

Ahrens, Karl, *Muhammed als Religionsstifter*, Abhandlungen für die Kunde des Morgenlandes, 19, 4. Leipzig, 1935.

Bell, Richard, “*Muhammed's Visions*”, *Der Koran*, ed: Rudi Paret, s. 93-102, Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1975.

....., *Origin of Islam in Its Christian Environment*, London:Cass, 1968.

....., *The Qur’ân Translated, with a Critical Arrangement of the Surahs*, 2. Vol., Edinburgh: Clark, 1937-39.

Beydâvî, Abdullah b. Ömer, *Envâru't-Tenzîl ve Esrâru't-Te'vîl*, Cidde: Esed Muhammed Said el-Habal ve Oğulları, n.d.

Blachère, Régis, *Le Coran: traduction selon un essai de reclassement des sourates*, 2. Vol., Paris, Maisonneuve, 1947-1951.

Carra de Vaux, B., “*Djanna*”, *Shorter Encyclopedia of Islam*, Ithaca: Cornell University Press, 1961.

Fazlur Rahmân, *Islam*, Newyork: Doubleday & Company, Anchor Books, 1968.

Gardet, Louis, “*Djanna*”, *Encyclopedia of Islam*<sup>2</sup>, II/447-52, Leiden, 1954.

Gätje, Helmut, *The Qur’ân and Its Exegesis: Selected Text with Classical and Modern Muslim Interpretations*, ed. ve çev. Alford T. Welch, London: Routledge & Kegan Paul, 1976.

Geiger, Abraham, *Judaism and Islam*, New York: Ktav Publishing House Inc., 1970.

Horovitz, Josef, “*Das koranische Paradies*”, *Der Koran*, ed.: Rudi Paret, Darmstadt: Wissenschaftliche Buuchgeselleschaft, 1975.

Jeffery, Arthur, *The Foreign Vocabulary of the Qur’ân*, Lahore: el-Biruni, 1967.

Lane, Edward William, *Arabic-English Lexicon*, 2 vol., 1863 orjinalinden yeni bir taşbaskısı, Cambridge, England: The Islamic Texts Society Trust, 1984.

Mahallî, Celâleddin-Suyûtî, Celâleddin, *Tefsîru Celâleyn*, Kâhire:

112 Bell, *Origin of Islam*, s. 97.

113 Kaynakları, kitabın tercüme ettiğimiz bölümünde kullanılan dipnotlardan çıkardık. Bibliyografik ayrıntılar için ise “Kaynakça”ya müracaat ettik (çev.)

Abdulhamit Ahmed Hanefi, 1354/1935.

Nöldeke, Theodor, *Geschichte des Qur'âns*, 2. baskı, 3. Vol., Leipzig: Deiterichsche, 1909-38.

Obermann, Julian, "*Islamic Origin: A Study in Background and Foundation*," *The Arab Heritage*, ed.: Nabih Amin Faris, New York: Russell-Russell, Inc., 1963, s. 58-120.

....., "*Koran and Agada: The Events at Mount Sinai*", *American Journal of Semitic Language and Literature*, 58 (1941), 27, no. 6, s. 23-48.

Pareja, Felix, M., *Islamologie*, Beyrut: Imprimerie Katalogu, 1957-63.

Paret, Rudi, "*Illıyyân*", *Encyclopedia of Islam*<sup>2</sup>, III/1132-33, Leiden, 1954.

....., *Der Koran: Kommentar und Konkordanz*, Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 1971.

....., *Der Koran: Übersetzung*, Stuttgart: W. Kohlhammer, 1962.

Râzî, Fahrudin, *et-Tefsîru'l-Kebîr*, 16 vol., 1. baskı, Kâhire: Matba'atu'l-Bâhiyu'l-Misriyye, 1357/1938.

Russell, David S., *The Method and Message of Jewish Apocalyptic - 200-B.C.-A.D. 100*, Philadelphia: The Westminster Press, 1964.

Sale, George, *The Koran, Commonly Called the Alkoran of Mohammed*, New York: American Book Exchange, 1880.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *el-Câmi'u'l-Beyân an Te'vili Ayi'l-Kur'ân*, editör: Mahmud Muhammed Şakir, 16 vol., eksik (14/26-32. âyetlerde kalmış), Kâhire, Dâru'l-Me'ârif, 1957-68.

Taberî, Muhammed b. Cerîr, *el-Câmi'u'l-Beyân fî Tefsîri'l-Kur'ân*, 12 vol., Beyrut, Dâru'l-Mearif, 1400/1980.

Hughes, Thomas P., *Dictionary of Islam*, Yeni Delhi: Oriental Books Reprint Corporation, 1976.

Torrey, Charles C., "*Three Difficult Passages in the Koran*", A Volume of Oriental Studies Presented to Edward G. Browne, ed.: T. W. Arnold ve R. A. Nicholson, Cambridge University Press, 1922.

Watt, William Montgomery, *Bell's Introduction to the Qur'ân*, Islamic Surveys 8, Edinburgh: Edinburgh University Press, 1970.

....., *Muhammed at Mecca*, Oxford: Clarendon Press, 1953.

....., *Muhammed at Medîna*, Oxford: Clarendon Press, 1966.

Wright, William, *A Grammar of the Arabic Language*, 3. baskı, Gözden geçiren: W. Robertson Smith ve M. J. de Goeje, 2 vol., 1. Cambridge: University Press, 1967.

Zamahşerî, Ebu'l-Kasım Mahmud b. Ömer, *el-Keşşâf an Hakâiki Gavâmizi't-Tenzil*, 4 vol., Kâhire: Mustafâ Muhammed Matbaası, 1354/1935.